Україна
як геополітична реальність:
політика, економіка, право
ЧЕРНІГІВ
ЧЕРКАСИ
ЗАПОРІЖЖЯ
ДОНЕЦЬК
ЛУГАНСЬК
ПАВЛОГРАД
ПЕТРОВСЬК
МИКОЛАЇВ
ХЕРСОН
ОДЕСА
МЕЛІТОПОЛЬ
БЕРДЯНСЬК
МАРІУПОЛЬ
СІМФЕРОПОЛЬ
СЕВАСТОПОЛЬ
ЯЛТА
ЄВПАТОРІЯ
САКИ
ФЕОДОСІЯ
КЕРЧ
КРАСНОПЕРЕКОПСЬК
ДЖАНКОЙ
Чорне море
Азовське море

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

УКРАЇНА ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ: ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА, ПРАВО

Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

Редакційна колегія:

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, доц. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Медвідь Ф. М., канд. філос. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 21.05.12)

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р. / редкол. : А. М. Подоляка (голов. ред.), М. Ф. Головатий (заст. голов. ред.), Ф. М. Медвідь (заст. голов. ред.), А. А. Ігнатченко (відп. ред.). — 2012. — 130 с. : іл. — Бібліогр. в кінці ст. [зб. наук. пр.] / МАУП. — К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2012.

У пропонованому збірнику статей розглядаються сучасні проблеми політичної суб'єктності української нації, геополітичні реалії новітньої української держави. Висвітлюється роль різних складників та компонентів, що зміцнюють геополітичні позиції України в постбіполярному світі.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться геополітичними можливостями України як сучасної світової потуги.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012
© ДП "Видавничий дім "Персонал", 2012

ЗМІСТ

Головатий М. Ф.
Концептуальні засади політичної теорії та методів її дослідження 4

Пиляев И. С.
Украина как геополитическая реальность: современные тенденции 15

Варзар І. М.
Політико-теоретичний феномен "національна ідея" у політолого-етнологічній парадигмі 23

Недюха М. П.
Правова ідеологія українського суспільства: шляхи модернізації 40

Чернуха Н. М.
Соціальна мобілізація сучасних студентів засобами інтеграційних процесів у освіті 56

Медвідь Ф. М.
Національні інтереси України в умовах постбіполярного світу 64

Бахов І. С.
Роль міжкультурної комунікації у полікультурному суспільстві ... 74

Шестопалова І. О.
Роль іноземних мов у світлі транснаціональної соціальної мобільності студентів 82

Мірошниченко Ю. Р.
Політико-правові засади української моделі форми правління 88

Журжа І. В.
Українсько-польські двосторонні відносини у 90-х рр. XX ст.: історія та основні напрями розвитку 102

Юсеф Н. Н.
Ближний Восток в современных геополитических реалиях 108

Дікарєв О. І., Чжан Веньджун
Геоекономічний вимір зовнішньоекономічної діяльності України та КНР 115

Касьянова С. П.
Елементи мультикультурності як впливові чинники української геополітичної реальності 123

УДК 167/168.32

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ
д-р політ. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДІВ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *4–14*

На сучасному етапі політичної науки поняття “політична наука” і “політологія” досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

Із “політологією”, або сучасною “політичною наукою” все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, що вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Серед багатьох наук, які найближче “стоять” до науки про політику, виділяються право, економіка, соціологія, історія, психологія, географія, філософія, праксеологія, теорія організації, кібернетика та ін.

І все ж сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об’єкт дослідження, методи тощо, хоча нерідко її важко виділити з-поміж інших суспільних наук. Це питання окремого і детального розгляду.

Спочатку зазначимо, що в найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія — це “наука, об’єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством” [10, с. *12*]. У відповідності з таким визначенням українські політологи О. В. Бабкіна та В. П. Горбатенко визначають і пред-

© М. Ф. Головатий, 2012

мет політології. Це "закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади" [10, с. *16*]. Більше того, у різних країнах політологію вживають з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За усього багатоманіття назв політичної науки є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку, — в центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ є політика.

Щодо "політичної науки", то тут ситуація виглядає значно складніше і неоднозначно. По-перше, враховуймо, що у її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI ст., коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі "звільнив політику, — за визначенням Ф. М. Рудича, — від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних досліджень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв'язанню реальних, практичних завдань" [11, с. *7*].

Автори "Енциклопедії політичної думки" [4] нагадують, що першими, хто став ставити питання щодо державного устрою, були філософи або науковці, а нині "політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з іншого" [4, с. *283*]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [4, с. 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Акцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років XX ст. навіть вислів "політична теорія" перебував за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що і нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з'ясована. Так американські автори "Короткого оксфорд-

ського політичного словника" (2005 р.) взагалі зазначають, що "не існує загально визнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією..." [6, с. *526*].

У 1903 р. була сформована політологія як окрема фахова дисципліна вкупі із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця XIX — початку XX ст. наукове визначення феномену "політика" давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, в 1960-х рр., із появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

У разі, якщо не робиться чіткий "водорозділ" між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схиляємося все ж до того, що теорія, в тому числі й політична, — це не збір, сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, в даному випадку — про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня, хоча і має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов'язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що у сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен "політична теорія".

Існують досить прозорі визначення вказаного поняття. Так, українські політологи М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як "абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів" [7, с. *490*]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня (там само).

Фактично в унісон із вище викладеними тезами виглядає думка відомого російського політолога В. Ф. Халіпова, який пише: "Політична теорія — це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями" [14, с. *606*].

Два наступних поняття "політична теорія" нам видаються найвдалішими і найоб'ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори "Політологічного словника" [9], які під політичною теорією розуміють: 1) історію політичної думки (діяльність із дослідження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології) [9, с. *600*]. Це — розлоге, широке і об'ємне пояснення феномену "політична теорія".

Друге визначення пов'язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, с. *653*]. Друге (8) — за формою і змістом більше пояснює феномен "політична теорія".

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог, на жаль покійний, В. О. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять;

2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми (там само). Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; дескриптивна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, як на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що йменується "політична теорія".

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки досить багато і усі вони в сумі, у поєднанні формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей "Теория и методы в современной политической науке" [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру, вміщене у збірнику: "Коли ведемо мову про закони й теорії в політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза залежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але в той же час останні фігурують у якості елементів теоретичної конструкції" [13, с. *19*].

Досить складно, і все ж можливо, виділити ті проблеми політичної теорії, які у сучасній політології є найпомітнішими і найактуальнішими. До них, зокрема, відносимо такі:

а) проблеми політичних систем і їх трансформацій в умовах світової глобалізації та демократизації суспільного життя;
б) особливості взаємодії та взаємовідносин між суспільством і державою;
в) питання демократичного суспільного розвитку та формування громадянських суспільств;
г) проблеми політики в контексті узгодження інтересів людей та попередження різного виду конфліктів;
ґ) взаємовідносини людини і політики;
д) питання управління суспільством у контексті сучасного політичного процесу та ін.

Наведений перелік, зрозуміло, є значною мірою згрупованим, оскільки його можна досить широко розчленувати і деталізувати.

За браком можливостей проаналізувати усі або більшість політичних теорій, вкажемо на те, що важливіше значення має специфіка їх теоретичного обґрунтування. Основними підходами до такого обґрунтування є п'ять наступних: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер перейдемо до методів політичної науки, пояснення їх суті.

Метод — це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про "науковий метод пізнання", то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. В. Антонюком) [9, с. *470*]. Коли методи як пізнавальний засіб "опускають" до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політичних досліджень визначально пов'язані з природою політичних знань та функціями політичної науки взагалі. Фактично майже до кінця XIX століття в політичній науці домінували нормативістський підхід і, відповідно, нормативні знання. Все головним чином зводилося до того, як влаштувати суспільство, в якому найкраще організовано життя людей, максимально захищаються, забезпечуються їх права. І тому нормативні знання в політології були і залишаються в політичній науці важливішою складовою. При цьому, як справедливо зазначає Ф. М. Рудич, "від нормативних відрізняються своєю об'єктивністю дескриптивні (описові) й казуальні (причинові) знання" [11, с. *17*].

Щодо безпосередньо методів політології, то вони такі: функціональний, системний, біхевіористичний; а до загаль-

нофілософських відносять інституціональний, антропологічний, психологічний, критично-діалектичний та порівняльний. Дещо окремо знаходиться здавна використовуваний історичний метод.

До другої групи відносять загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичні, прогностичні, кібернетичні методи.

Третю групу методів становлять методи емпіричних досліджень — статистика (особливо електоральна), аналіз документів, анкетне опитування, реальні спостереження окремих політичних подій.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. М. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористичний, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

У результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень в політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий — політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднує в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів — явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Указане зовсім не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання — спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збору інформації, для вияснення певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події тощо і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення та конкретизації дослідження. Вказані методи — своєрідні "стартові" кроки до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих й неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Оскільки політичні системи є складними елементами великих соціальних систем, то саме системний підхід у політології і надає можливість максимально цілісно і об'ємно пояснити ті чи інші політичні явища, процеси. Саме системний підхід дає можливість цілісно поєднати різноманітні функції, притаманні науці взагалі — світоглядну, евристичну, пояснюючу, методологічну і прогнозуючу.

Видатний німецький політолог Макс Вебер уперше комплексно застосував системний підхід для аналізу політичних явищ і процесів, намагаючись максимально їх систематизувати і затим типологізувати. З початку 50-х років XX ст. американські політологи Д. Істон, Г. Алмонд використали системний підхід до аналізу функціонування політичних систем. Серед російських, радянських вчених проблеми системних підходів у дослідженнях, у тому числі і соціальних, політичних систем, виділимо В. Г. Афанасьєва, І. В. Блауберга, І. Р. Пригожина, Е. Г. Юдіна, а в Україні — М. З. Згуровського, В. П. Беха, В. С. Білоуса, І. С. Добронравову та ін. Якщо зосереджувати увагу саме на системному синергетичному підході у дослідженні соціальних систем взагалі, то найпомітніша кількість досліджень в Україні пов'язана з іменем соціального філософа В. П. Беха.

Потужний розвиток політології в кінці XX – на початку XXI ст. спричинив активний вхід у політичну науку багатьох

методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології і т. ін. Варто сподіватися, що саме ці методи ближчим часом набудуть найбільш помітного поширення у політичній науці.

Менше, ніж у інших науках, у політології використовуються також методи точних наук — математики, статистики, а сьогодні особливо помітно — кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток та використання — справа найближчого часу.

Є й інші особливості методів політичної науки, які стали предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впродовж усього XX ст., а у нових суспільствах, таких як сучасна Україна, і до сьогодні домінували й домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак публіцистичністю їх відтворення і пояснення. Лише в кінці XX – на початку XXI ст. завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики і т. ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті XX ст. у практику політичних (політологічних) досліджень ґрунтовно входить і системний метод, що базується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, але саме підході синергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів, як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дойч, Д. Блек, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови найперше різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, найважливіши-

ми із яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із вказаними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний метод (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (перш за все — політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток конче зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи, як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ на засадах концепції "типового ідеалу" (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що є істотним недоліком.

Таким чином, проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки і обґрунтування.

Література

1. *Бебик В. М.* Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. — К.: МАУП, 2000. — 501 с.
2. *Головатий М. Ф.* Політична психологія. — К.: МАУП, 2001. — 341 с.
3. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003. — 541 с.
4. *Енциклопедія* політичної думки / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
5. *Іщенко М. П.* Методологічні основи розвитку політології / НТШ. — Черкаси, 2002. — 381 с.
6. *Короткий* оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2005. — 789 с.

7. *Обушний М. І.* Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач / За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.
8. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид. доп. і перероб. — К.: Ґенеза, 2004. — 736 с.
9. *Політологічний* словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
10. *Політологія:* Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-тє вид., перероб., доп. — К.: ВЦ "Академія", 2006. — 568 с.
11. *Рудич Ф. М.* Політологія: Підручник. — К.: Либідь, 2005. — 480 с.
12. *Рудич Ф. М.* Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку. — Віче. — 2002. — № 5.
13. *Теория* и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С. У. Ларсена; [пер. с. англ. Е. А. Жуковой]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. — 751 с.
14. *Халипов В. Ф.* Энциклопедия власти. — М.: Академический Проект; Культура, 2005. — 1056 с.

УДК 327 (477)

И. С. ПИЛЯЕВ
д-р полит. наук, проф.
Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев

УКРАИНА КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *14–22*

Украина — в силу географического положения и исторических причин — соединяет в себе цивилизационно-культурные особенности, присущие восточному, западному и южному славянству (соответственно — на востоке, западе и юге страны); при этом здесь самобытно переплетаются христианская, исламская и иудейская традиции. Таким образом, по степени этнокультурного многообразия Украина занимает одно из ведущих мест в современной Европе.

Демократический характер украинства, по мнению М. С. Грушевского, содержит в себе такие элементы, как децентрализация, национально-территориальный автономизм, широчайшее участие народа в управлении [1; *109*]. В то же время украинский народ, по словам Л. Н. Гумилева, "в XVIII в. завоевавший ведущее место в Российской империи" [2; *683–684*], и, как справедливо указывает видный украинский философ-цивилизационник Ю. В. Павленко, "был полноправным участником всех сфер жизни этой державы с первых до последних дней ее существования"[3; *477*].

Сегодня Российская Федерация — не просто наш ближайший сосед и главный торговый партнер. Она, как отмечает министр иностранных дел Украины К. И. Грищенко, — свое-

© И. С. Пиляев, 2012

образный психологический маркер в самосознании и мировосприятии миллионов украинцев [4].

Во многом разделение между русскими и украинцами в Украине — это вопрос не этнический, а идеологический. Не случайно украинцы, оказавшись в российской идеологической среде стремительно (часто уже во втором поколении) утрачивают признаки этнокультурной идентичности, которые, в конечном счете, являются символами иной, более персоналистической и демократической идеологии.

Эта особенность украинского менталитета становится очевидной в случае практической постановки дилеммы (практической необходимости сделать выбор): с НАТО и ЕС (Западной и Центральной Европой) или с Россией. Не случайно граница между "оранжевыми" и "бело-синими" регионами Украины практически совпадает с исторической границей польского и шире — центральноевропейского культурного влияния.

На протяжении всего периода независимости Украина страдает от синдрома "расколотой нации". Наблюдается перманентный раскол политикума и гражданского общества, отсутствует консенсус относительно цивилизационной, этнокультурной и национально-духовной идентичности Украинского государства. В гуманитарной сфере главная ошибка национально-культурной политики последнего двадцатилетия заключалась в отрицании или игнорировании русских корней и русского культурного наследия Украины, как преемницы европейских ценностей и традиций Киевской, Галицко-Волынской и Литовской Руси.

Между тем подлинным историческим ядром Руси выступает Киевская земля. Богдан Хмельницкий, Иван Мазепа, Пилип Орлик, Григорий Сковорода, Николай Гоголь, Тарас Шевченко никогда ни себя, ни своих земляков не называли "украинцами", связывая свою идентичность в широком смысле с Русью, в узком — с Приднепровской Украиной-Малороссией (Малой Русью). Таким образом, принадлежность к русскому корню была для них определяющей.

Основатель и первый руководитель ОУН Е. Коновалец, как свидетельствовал в своем дневнике его близкий соратник Е. Бачина-Бачинский, считал, “что надо остаться при двойном названии Русь-Украина, не отмежевываться от исторического названия нашего народа русинов-украинцев” [5; *708*].

В поддержку идеи Руси-Украины в последнее время все чаще высказываются видные политики, общественные деятели и аналитики как из правящего лагеря (народный депутат Украины Юрий Мирошниченко, академик УАН Андрей Авдеенко и др.), так и от национально-демократической оппозиции (писатель и дипломат Юрий Щербак, первый командующий ВМС Украины вице-адмирал Борис Кожин, журналист Лариса Ившина и др.), известные ученые (профессора Киево-Могилянской академии филолог Владимир Панченко и политолог Валентин Якушик, старший научный сотрудник Института истории НАНУ Сергей Кот и др.). В 2009 г. кандидат в Президенты Украины Арсений Яценюк выдвинул геополитическую концепцию возрождения Киевской Руси в рамках объединения “от Львова до Владивостока”, заявив: “Украина должна взять на себя инициативу по развитию восточноевропейского пространства” [6].

Украина имеет многообещающий потенциал для формирования собственной цивилизационно-культурной модели развития, опирающейся как на традиции восточнохристианского, общерусского (от Руси) и центральноевропейского культурного наследия, так и на глубинное наследие праматеринской языческой культуры украинских земель, уходящей корнями в VI–V тысячелетия до н. э. [3; *221*] и заложившей архетип украинского мифа, орнамента и народного быта, одним из ярчайших проявлений которой является трипольская культура. На великое культурно-историческое значение Киевской земли в духовном пространстве античности, Руси и Европы еще в 1926 г. указывал выдающийся русский философ Г. П. Федотов [7; *60*].

Именно объединение вокруг стержня Руси, Руси европейской, опирающейся на традиционные духовно-культурные

ориентиры Европы, способно консолидировать в единую титульную нацию русов-украинцев свыше 95 % населения нашего государства, объединить на основе пассионарной национальной идеи все регионы и слои населения, основные политические силы, представителей гражданского общества и верующих всех традиционных конфессий Украины: от Карпат до Донбасса, от Киевщины до Крыма.

Концепция Руси-Украины воссоздает многовековой национальный код Украинского народа, возвращает органическую связь, преемственность эпох, делает наш народ не только политической, но и действительно исторической нацией. Идея, культура, идеалы и ценности европейской Руси-Украины способны создать, по сути, мощную Soft Power на пространстве Восточной Европы, способную массово завоевывать сердца и мысли патриотов как внутри Украины, так и создать миллионы идейных друзей и сторонников нашего государства в Европе и на всем постсоветском пространстве.

В то же время Украина пока остается фактически в "серой зоне": вне институционного формата реальной экономической интеграции на постсоветском пространстве и без ощутимого прогресса в направлении европейской экономической интеграции.

Между тем на восточном направлении, в Центральноазийском регионе, в институционных рамках ЕврАзЭС и Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) за последние семь лет уже состоялись и в настоящее время происходят события и явления, способные существенно повлиять на региональный и глобальный расклад сил, на экономическую и энергетическую безопасность нашего государства, его конкурентные позиции на региональных и мировых рынках.

Обострение в 2005–2009 гг. политико-идеологических расхождений среди государств-участников в видении роли и функций СНГ на постсоветском пространстве привело к фактическому переформатированию процессов экономической интеграции, в частности, многостороннего энергетического сотрудничества при участии России, из институционных ра-

мок СНГ к ЕврАзЭС. К середине 2011 года в рамках ЕврАзЭс создан реально фунционирующий Таможенный союз России, Беларуси и Казахстана (ТС). По данным Всемирной торговой организации (ВТО), до 98 % мирового объема грузооборота осуществляется морским путем, поскольку это дешевле любого вида наземного транспорта. Между тем, например, полное использование транзитного потенциала Таможенного союза ЕврАзЭс может привести к сокращению сроков перевозки грузов из Китая в Европу примерно в 4 раза [8].

В октябре 2011 года комиссия ТС привела все нормы Таможенного союза в полное соответствие с нормами ВТО. Кроме того, было решено, что в случае вступления в ВТО нормы этой организации будут иметь большую силу, чем нормы ТС [9].

Особого внимания со стороны украинских ведомств заслуживают также документы о формировании в рамках ЕврАзЭС общего рынка нефти и газа, общей разработки топливно-энергетического баланса, организации и функционировании рынка зерна государств-членов ЕврАзЭС, поскольку реализация задекларированных в них целей может непосредственно повлиять на экономические интересы Украины.

Определенный шанс на укрепление конкурентоспособности и позиций Украины на евразийском рынке дает Договор о свободной торговле государств-участников СНГ, разработанный на основе норм ВТО и подписанный 18 октября 2011 г. в Санкт-Петербурге. Он призван заменить ныне действующие между странами Содружества двусторонние и многосторонние соглашения о свободной торговле.

При этом следует отдавать себе отчет в том, что сама Евразийская идея охватывает намного более широкое геополитическое, геоэкономическое и культурно-цивилизационное пространство, чем постсоветское или евразэсовское.

Сегодня совокупная территория стран ШОС — организации, созданной в 2001 г. при участии стран Центральной Азии (без Туркменистана), России и Китая, — составляет 60 % территории Евразии. Экономический потенциал ШОС включа-

ет самую мощную после США китайскую экономику. Здесь создается, по сути, новый мировой центр силы, в котором принимают участие крупнейшие производители и потребители углеводородных ресурсов, включая (в качестве членов или наблюдателей) четыре ядерных державы (Россия, Китай, Индия и Пакистан).

1 января 2010 г. вступило в силу соглашение о создании Зоны свободной торговли АСЕАН-Китай. А в марте 2012 года в Дели прошел саммит БРИКС (Бразилия, Россия, Индия, Китай, Южная Африка), на котором, в частности, обсуждалась идея создания совместного банка, который будет стимулировать развитие этих пяти быстроразвивающихся держав мира.

Конфуцианские принципы совместного развития, глубинных изменений, гармоничного мира, совместной ответственности, активного участия за двадцатилетие бурного китайского роста доказали не только свою мудрость, но и конкурентоспособность и принципиальную комплементарность с европейскими ценностями.

Учитывая тот факт, что ШОС будет играть ключевую роль в будущем этого региона, очень важно внимательно следить за процессами в рамках этой организации, особенно за тем, как будет развиваться проект "Энергетического клуба ШОС" и новая структура безопасности в Евразии. По нашему убеждению, именно от активной позиции Украины, успеха украинско-российского диалога, существенным образом зависит, станет ли вектор трансконтинентального сотрудничества и общеевропейской и, шире, евразийской интеграции определяющим.

В этом контексте целесообразной видится подача Украиной заявки на получение статуса наблюдателя в ШОС, который позволил бы привлечь украинских чиновников и экспертов к разработке и совместному обсуждению стратегических документов организации, прежде всего в области энергетической политики.

Таким образом, перед Украиной и сегодня остается стратегическая цель европейской интеграции, но в условиях новой

международной реальности этот путь на обозримую перспективу предполагает прежде всего не институциональную интеграцию, а внутреннюю трансформацию по европейским критериям, в стратегическом партнерстве с ЕС и Россией, в существенной мере за счет развития отношений с теми регионами мира, где наблюдается положительная динамика развития и реальная заинтересованность в равноправном сотрудничестве с Украиной.

Формирование новой парадигмы внешней политики Украины, предусматривающий конструктивную интегрирующую роль нашего государства для Большой Европы, сочетание евроинтеграционного вектора со стратегическим партнерством на постсоветско-евразийском пространстве, активное использование форматов Совета Европы, СНГ, ЕврАзЭС и ШОС, инициативное взаимодействие с БРИКС должны стать сегодня приоритетами отечественной дипломатии.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грушевський М.* Українці // Україна. Наука і культура. – К., 1990. — Вип. 24. — С. 107–125.
2. *Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая степь. — М.: Мысль, 1993. — С. 683–684.
3. *Павленко Ю. В.* История мировой цивилизации. Философский анализ. — К.: Феникс. — 760 с.
4. *Грищенко К.* Стратегическое равновесие как шанс Украины в многополярном мире [Электронний ресурс] // Зеркало недели. — 2012. — 9 марта. Режим доступа: http://zn.ua/POLITICS/strategicheskoe_ ravnovesie_kak_shans_ukrainy_v_mnogopolyarnom_mire-98501.html
5. *Є. Коновалець* у Женеві / Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен: Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. — 1019 с.
6. *100 творцов* постсоветского пространства — 2009 по версии Global Intellect Monitoring. / Арсений Яценюк (94) /

Еженедельное независимое аналитическое обозрение [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.polit.nnov.ru/2010/03/03/thinker100creat2009/
7. *Федотов Г. П.* Три столицы // Судьба и грехи России. — Санкт-Петербург: София, 1991. — С. 50–65.
8. *Возвращение* в транзитную семью. — 27 сентября 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://expert.ru/northwest/2010/38/estoniya/
9. *Нормы* ВТО станут приоритетными по отношению к Таможенному союзу [Электронный ресурс] // Независимая Газета. — 2011. — 12 октября. — Режим доступа: /http://news.ng.ru/2011/10/12/1318408839.html

УДК 342.1.001:572.9

І. М. ВАЗАР
д-р політ. наук, проф. кафедри політології МАУП
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПОЛІТИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН “НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ” У ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *23–39*

Давно вже помічено: хаотичне, неврядовуване науковою логікою вживання у комунікативних процесах сенсово вагомих слів, як правило, зводиться до девальвації змісту тих слів та, зрештою, до дискредитації їхньої першопочаткової понятійної ваги. У чому ж колізія? Нехай би йшлося про пересічні слова з арсеналів буденних галузей поточного буття, — нічого катастрофного не сталося б. А в казусах із “високими словами-поняттями” з арсеналу політичної сфери катастрофна оказія — як на долоні: говорять про одне, розуміють інше, на ділі праксеологізують “щось невідоме третє”. Цю теоретико-семантичну закономірність досить відчутно ілюструють численні казуси навколо відповідальнішого понятійно-категорійного сленгу “національна ідея” (далі: **НІ**).

На конструктивне соціумо- і державотворення національна ідея орієнтує і мобілізує далеко не всі соціально-політичні (індивідуальні, групові й великомасивні) суб’єкти, а лише ті, які розуміють межі застосування її (**НІ**) творчих потенцій та свідомо визначають своє місце в поліаспектному діяльнісному процесі реалізації її соціально-політичного змісту та цілей. У такому разі й сама **НІ** стає політикотворчим феноменом.

© І. М. Вазар, 2012

Першоумовою для цього є висока міра політико-культурної зрілості тої нації/народу, чию історичну місію **НІ** втілює.

Найуспішніше **НІ** функціонує та творчо метаморфозує у контекстах життєдіяльності трьох колективних політико-етнічних суб'єктів, — (1) етноісторичної нації, (2) політичної нації та (3) політичного класу. Найнебезпечніші колізії навколо **НІ** утворюються саме у згаданих контекстах та саме у багатонародній країні (поліетнічному суспільстві). Максимізація успіхів життєдії **НІ** та мінімізація небезпек навколо неї можливі лише за умов існування у тій країні/суспільстві дієво зрілих у кратологічному сенсі політичної нації та політичного класу.

1. Понятійні прояснення змісту вправ довкола національної ідеї

Поняття "***народ***" у світовій гуманітаристиці — полісемічна категорія: (1) в науково-етнологічному сенсі — це ***народ-етнос***, або ж ***етноісторична спільність***; (2) в соціолого-демографічному сенсі — це змішаний ***народ-населення***, або ж ***помешканське народонаселення***; (3) в антропо-профільному сенсі — це ***символічні людські утворення*** (на кшталт "діти — народ першобожого творіння", "жінки — ніжний народ", або ж "науково-творча інтелігенція — етично вразливий народ" тощо). Темі нашої статті концептуально пасує перше категорійне тлумачення поняття — "народ-етнос", частково — поняття "народонаселення".

Суха ООНівська статистика (1986 р.): сьогодні на планеті живе 4000 народів-етносів, які "вміщуються" у менш як двох сотнях країн. Звідси випливає висновок: усі країни світу є багатонародними. Україна — у тому ж числі: станом на початок 2000 р. її населяли представники 136 народів-етносів землі, наприкінці 2006 р. їх налічувалося 149, а вже станом на початок 2010 р. їх виявилося 152 етноодиниці [12]. Немає жодного сумніву в тому, що "арабські революції" 2011–2012 рр. дещо примножать й останню цифру.

Але в цієї статистики є й інший, дещо затуманений політичною популістикою і непрофесійною політичною на-

укою сенсозмістовний бік: означені 4000 народів-етносів перебувають на чотирьох різнозмістовних стадіях соціально-цивілізаційної зрілості — на стадіях ***роду, племені, народності, нації***. У світі лише 800 народів-етносів перебувають на стадії нації. В Україні — лише понад два десятки націй, а 130 перебувають на донаціональних стадіях (скажімо, цигани Кривдонбасу та кримські караїми перебувають на стадії родовій, гагаузи Придністров'я та ассирійці Чернігівщини — на племінній стадії, татари Криму та роми Закарпаття — на народовській стадії). Ось і постає нетривіальне запитання: чи можна і чи правомірно на всіх різностадійно зрілих народів-співвітчизників однієї абстрактно взятої країни "надіти" (екстраполювати) одну "узагальнюючу" **НІ**, — нехай радше у випадку, коли йшлося б про найдревніші, найцивілізованіші та "найшляхетніші" народи-етноси?..

Ми підійшли до найтяжчої та найнеординарнішої проблеми або ж проблемної колізії у серцевинному змісті області державної етнополітики в багатонародній країні... Що то є сама по собі **НІ**? Коли, хто та як розглядав саму словесно-понятійну конструкцію **НІ**? Яким же є її соціально-політичний та політолого-етнологічний змістосенс у минулому та сучасному вимірах? Ці запитання легше ставити, аніж на них врозумливо, науково та без "ідеологізмів" відповідати. Чому ж?

2. Політико-пізнавальна історіологія, що передує прояснению сенсозмісту поняття "національна ідея"

Відповісти на ці запитання уявляється можливим лише у призмі "концепції етнокультурного релятивізму" П. Берка. Самий же феномен **НІ**, за його підказкою, назвемо "етнокультурною конструкцією, що змінюється у часі та просторі" [13, с. *16*]. А це — у будь-яких аспектах розгляду питання — вимагає історіологічної диференціації самої постановки попереднього аксіологічного запитання, — якими у самої генези **НІ** є її сутнісні прояви та змістовні конструкти: ситуаційно історичними? етнокультурними? політичними? просто релятивними?

Це не “деталі”. Зумисна чи невігласна розмазаність граней самої **НІ**, або ж навіть її ситуаційних проявів, — все це може дискредитувати святі й недоторкані етичні матерії навколо неї. Наприклад. (1) Пов’язана з ім’ям І. С. Мазепи ідея політико-державної незалежності України на початку XVIII ст. сьогодні, опинившись “в руках нечистих хлоп’яків, що за ніч стали патріотами” (Б. Олійник), кількома метаморфозними акціями перетворена на зрадницьке кліше. Або ж ось останнім часом маємо приклади політолого-етнологічних неохайностей з міжнародним та міждержавним присмаком. Пригадаймо, як з легкої руки В. А. Ющенка, (2) нещодавно “проблема Голодомору” зі статусу тоталітаристської жертовності зметаморфозувала до статусу етнополітично-ідейного жупела (“російсько-шовіністичний геноцид проти українського народу”). (3) Зрештою, ще пригадаймо, як політико-терористичні “діяння” лідерських осіб ОУН–УПА в Польщі та Білорусі “помаранчевими” політиками були піднесені у ранг “героїко-патріотичних”.

Подібні “релятивістські вправи” навколо феномену **НІ** П. Берк акцептує в наступній політолого-етнологічній тональності: “Хоч би як рішуче ми прагнули уникнути упереджень, пов’язаних з етнічністю, кольором шкіри, віросповіданням, класом чи статтю, — нам не уникнути розуміння минулого під певним кутом зору” [13, с. *18*]. Отже, вибір “свого кута зору” на етнокультурні та історико-політичні минулості взагалі та, зокрема, на першогенезу і першообраз **НІ** в будь-якій країні та будь-коли є справою радше історіологічного огляду питання, аніж “чисто” пізнавальної його оцінки. У цьому зв’язку поставимо собі запитання: що посприяло правильній постановці адекватного до істини питання про сутність **НІ** в центральних та західноєвропейських країнах? Коли це сталося та й взагалі, — завдяки чому це сталося?

Європа часів Раннього Середньовіччя — це багатотисячна мережа родоплемінних союзів першоетнічних людностей — мережа безсистемна, “майже безнаціональні” людності. За визначенням А. Дж. Тойнбі, це була мережа часу від V до IX ст., “епоха безнаціональних і безтериторіальних Меровін-

гів” [14, ч. *6*, розд. *2, 5*]. Чому “безнаціональні людності”? Тому, що тоді давньолатинське слово natio (народ) ще не аплікувалося до розатомованих, роздрібнених по лісах і печерах родів і племен (хоча у чисто науково-етнологічному сенсі, роди і племена теж є народами перших двох стадій соціоцивілізаційної зрілості людства). А вже наступні дві епохи — Високе та Пізнє Середньовіччя (IX–XIII ст. та XIV–XVII ст.) — це вже більш-менш зорганізована Каролінгами Європа — та зорганізована ще досить розпливчастими рамками “Священної Римської імперії”. Який же тоді відбувся політолого-етнологічний зсув-перелам?

Меровінгових часів ***роди*** та ***племена*** (головним чином, Західної і частково — Центральної Європи) з’єдналися вже у лавах ***народностей***. Вперше за усі попередні — після римлян — часи давньолатинське слово *natio* (народ) стали аплікувати і до ***народу*** взагалі, і до ***народності*** як етноцивілізаційної стадії зрілості будь-якої людності. (В дужках зазначимо: цю чужоетнічну філологістику усе неєвропейське людство й досі тримає у фальшивих обіймах, коли “нацією” називають себе і дикі родові союзи Тропічної Африки, й індіанські племена Америки, і вчора ще піщані племена Аравійської пустелі, які на “нафтодоларових пункціях” раптом опинилися високорозвиненими “техніко-кібернетичними націями”.) Тоді й виник ерзац етнокультурного солідаризму: “ми — європейці”, на обслугу якого й мала стати політолого-етнологічна ідеологема — родогенез **НІ**.

На історіологічне — тривале, “нерівне” й динамічне — становлення феномену **НІ** позитивно й детерміністськи впливали три цінності: (1) політична держава, (2) католицька релігія та (3) класична латина. Три різносмислові явища зметаморфозували до дуалітету “народ — держава”: *Quius natio – unius statio* (кожному народові — свою державу). Як наслідок, до згаданого солідаризму “ми — європейці” додалися ідеологеми “ми — єдиновірці” та “ми — єдинодержавні підданці”. Останні й слугують ерзацами першопостановки питання про генезис **НІ**.

Приблизно з XIII ст. під “державою” стали розуміти й “країну”. Англійська революція середини XVII ст. вперше поставила до розгляду питання про легітимаційне ставлення народу до держави взагалі та, зокрема, до політики уряду в частині пронародного/антинародного управління справами суспільства. В теоретичному мисленні Т. Гоббса це відгукнулося концептом про девіацію механізму держави на (1) сукупність соціальних інститутів і на (2) сукупність політичних інститутів, які — “в принципі” — можуть обслуговуватись двома нерядоположними ідеологемами, — “політичною ідеєю” та “державницькою ідеєю”. Якщо держава успішно справляється зі своїми соціумотворчими завданнями, послуговуючись обома ідеями, — вона є “матір’ю-покровителькою країни”, якщо ж ні та ще й “безсоромно курсує” під обома ідеями, — “держава є повією”. Це було сказано в роботі “Про громадянина” 1651 року. У другому ж (латинському) виданні свого “Левіафана” він уже вводить до вжитку поняття “політична держава”. Це — “добровільна згода людей підкоритися одній окремій людині або ж цілому зібранню людей у сподіванні на те, що одна людина чи ціле зібрання людей захистять їх проти усіх інших” [6, с. *197*].

Питання ж про те, “під якою ідею” має діяти політична держава взагалі, Т. Гоббс залишає своєму молодшому сучаснику — Дж. Локку. У книзі “Досвід про людський розум” (1690 р.) він першим у Європі підійшов до феномену “ідея” в суто духовно-мислительській діяльності людини. Ідея “означає усе те, що є об’єктом мислення людини, або... те, чим може бути зайнята душа під час мислення” [10, с. *144*]. Якого ж забарвлення та якого характеру може бути ідея, – народного, державного, етнічного, політичного і т. п., — Локк не сказав. Але підкреслив одну константу: будь-яка суто людська ідея має базуватись на якихось всезагальних “принципах, ..з якими згодні усі люди”, більше того, — цими принципами “має послуговуватись усе людство” [10, с. *414, 415*].

Оскільки концептуально цю свою думку Дж Локк не конкретизував, мене, автора статті, це спонукало до висунення

припущення: тими принципами засадування будь-яких людських ідей, — у тому числі й **НІ** — можуть бути "тріадні М": мова — мислення — мораль. Кілька років тому, аналізуючи аннали теоретичної думки Європи Нового і Новітнього Часів [4], я наштовхнувся на концепт: на Заході **НІ**, як і інші загальнолюдські ідеї, могли б прогресувати, лише будучи культивованими та "відшліфованими" в трьох загальноцивілізаційних "школах", — в контекстах шкіл (1) релігії, (2) освіти та (3) науки.

Але це "відкриття для себе" повернуло мене обличчям до вітчизняних реалій. Не давала спокою думка: а українські труднощі — та й "нерівну незалежницьку ходу взагалі" — чим пояснити? У "західноєвропейському дзеркалі" відповідь вимальовується наступна: народні низи так цілісно й не пройшли означені "школи", а вітчизняна політична еліта усіх останніх політичних епох свою соціумо- та державотворчу діяльність так і "не встигла" свідомо та цілеосмислено базувати на означених тріадних принципах (мові, мисленні, моралі).

Однак, повернемось до безпосереднього предмета аналізу. Суто політолого-етнологічних аспектів буття **НІ** вперше в європейській науці у 30 – 40-х рр. XVIII ст. торкнувся А. Д. Кантемір — молдавський учений, дипломат і "фундатор новоросійської літератури" (В. Г. Бєлінський). У низці теоретичних праць, поезій, дипломатичних депеш і приватних листів він вживав предтечі-ерзаци **НІ**, — такі, як от: "ідейна субстанція народу", "іномисліє нації про себе і світ", "соціоісторична думка" та ін. Причому, вживав не сегментарно та зумисне ізольовано, а в контекстах з іншими (ним же винайденими!) термінами: "територіальна репрезентація", "депутат/депутація", "етнічна природа людини", "політична матерія", "соціальне середовище" та ін. [8, с. *107, 112–114*].

Будучи послом Росії в Англії та Франції, А. Д. Кантемір першим серед східноєвропейських вчених першої половини XVIII ст. проникливо помічав і позитиви, і негативи етносоціополітичного життя західноєвропейських країн. Йому, наприклад, впадало у вічі (1) намагання англійських і французь-

ких вельмож асимілювати “чужоземних людей в культурно-релігійному казані” відповідних метрополій; (2) поступове формування у простонародних низах звички “привчати туземця до всього свого у побуті та мислії”; (3) навіть у знаних інтелектуалів свого часу він деінде помічав зверхнє ставлення “до світу людей другого сорту”, не презумуючи в них “свого бачення себе в уселюдському зерцалі”; (4) часто перебуваючи на Лондонській біржі та на Паризькому ринку, він натрапив на таке явище: через експорт товарів та продуктів ремесел метропольні вельможі “експортували й свою ідейну фізіогномію”; (5) одного разу, перебуваючи в “Університеті Східного Лондона” (який уже чотири століття готує адміністраторів та усемислимих “спеціалістів” для “країн третього світу”), Кантемір заніс до щоденника запис: “Цікаво, з якою ідеєю на лобі та й в голові цей індус повернеться до свого Хіндостану?!!” [8, с. *129, 132, 201*].

Підіб’ємо етапний підсумок. У ранзі соціумо- і державотворчого конструкту словесно та концептуально ще не сформульована **НІ** перед європейським світом поставала двічі, — (1) на початку другого тисячоліття н. е. в якості ідейної спонуки до формування понад тисячі “національних держав”, — фактично, мініатюрних країн, — у рамках Священної Римської імперії Каролінгів та (2) у другій половині XIX ст., — у розпливчастому вигляді “об’єднавчих ідей” панлатинізму, пангерманізму, панславізму, пантюркізму тощо, які й втілилися у факти створення кількох федералістських країн — Румунії (1859 р.), Австро-Угорщини (1867 р.), Італії (1869 р.), Німеччини (1870 р.) та ін.

3. До генези сенсополітичного змісту понятійних супутників НІ

Суто у політичній сфері окремо взятих країн образ **НІ** вперше “запрацював” у роки розгортання Великої французької революції кінця XVIII – початку XIX ст. Влітку 1793 р. Л. Сен-Жюст, осмислюючи реформаціологічний зміст “радикальної тріади” “свобода — рівність — братерство” (1793 р.), підніс ці

(на той час — ще буденно пересічні) слова у ран***г “політичних ідей”*** та висловив думку про те, що вони “достойні того, щоб стати на ідейне озброєння політичного класу будь-якої революціонізованої країни” [9, с. *25, 27*]. Відгукуючись на ідейно-політичний сенс цієї ж тріади, італієць А. Росміні (у книзі “Права у громадянському суспільстві”, 1836 р.) зазначав: у по-справжньому вільному суспільстві політичні ідеї свободи, рівності і братерства “найперше мають стати на службі” у двох груп “політичних громадян у середовищі будь-якого цивілізованого народу”, — у ***свідомих учасників політичних виборів та у свідомих платників податків*** [9, с. *25–27*].

Понятійний сленг “політична ідея з етнічно-соціальним відтінком” уперше взяв до розгляду француз Ж. Мішле. У книзі “Народ” (1846 р.) він “розщепив” давньолатинське поняття *natio* (народ) на два терміни, — 1) на “народ як етнічно-історична спільність” (1978 року обрусілий німець Ю. Бромлей підніс цей термін вже у статус поняття ***“народ-етнос”***) та 2) на ***“народ-населення”*** (або ж “народонаселення”) [11, с. *10–11*]. А у нас, — півтораста років опісля великого француза, — чи розрізняють ці поняття, які впритул підводять до розуміння глибинного сенсу поняття **НІ**? — Аніскільки! Ба, більше того, в парламентських та урядових “верхах” ці поняття просто ототожнюють, — і дана облуда мислення потрапила навіть до Конституції 1996 р., а затим — до офіційних політичних документів та законодавчих актів.

Відкриття Ж. Мішле мало неабиякий вплив на політолого-етнологічну думку 50 – 70-х років XIX ст., коли на континенті почалися своєрідні каскадні аплікації явища “політична ідея” до різних секторів етнічної сфери багатонародних суспільств. Так, 1861 р. в законопроекті “Про гарантування національностей і мов в Угорщині” трансільванський румун А. Моціоні увів до вжитку поняття ***“політична нація***”, а угорець Ф. Деак 1862 р. прийшов йому на допомогу, уточнюючи: це — “об’єднані одною ідеєю та метою однодумці, які діють поза межами правових дозволів/заперечень офіційних політичних властей” [4, с. *27–28*].

1870 р. угорець Л. Телекі у законопроекті “Про національні та етнічні меншини” у контексті етносоціального устрою Австро-Угорщини виділив трьох окремих етнополітичних суб’єктів, — “можливо, колись об’єднаних всекраїновою ідеєю та вседержавною метою”: (1) “провідні нації” в Австро-Угорщині (австрійські німці та угорці); (2) “національні меншини” (поляки, чехи, серби, галицькі українці, словени та ін.) та (3) “етнічні меншини” (воєводинці, хорвати, роми, словаки та ще три десятка інших “непровідних народностей” дуальної монархії). Найціннішим тут є положення про те, що кожна з названих етнолюдностей “крокує у майбутнє ***під сонцем своєї провідної ідеї***” (підкреслено мною. — **І. В.**) [4, с. *27*]. Якої саме ідеї, не сказано. Але ми уточнимо: сленги “всекраїнова ідея” та “провідна ідея” можуть слугувати певними ерзацами сьогоднішньої **НІ**.

Майже сімдесят років потому намагався це ще чіткіше сказати австрієць К. Реннер (друге видання книги “Нація і держава”, 1939 р.): тією ідеєю може бути “виведений з минулого досвіду ***ідейний урок*** про перспективи розвитку та розквіту кожної етнічної спільноти у кожній мультикультурній країні”. Ще через кілька років в епізодичній статті К. Реннер той урок уже однозначно назвав “***національною ідеєю*** кожного самосвідомого народу на землі” [15, с. *101–104*]. Це чітко сформульоване понятійне положення є підсумком і вершиною розглядуваної політолого-етнологічної концепції.

Тепер і нам впору підбити підсумки. В суто теоретико-ідеологемному сенсі ***національна ідея — це докладно засадована науковцями думка про історичну місію якогось народу як етноісторичної спільності на вітчизняному геополітичному ґрунті***. На письмі та в інформаційному просторі **НІ** може виступати у різносмислових формах і візіях. Наприклад, — як ситуаційно-актуальний заклик до дії; як концептуально-перспективний орієнтир; як конструктивно-динамічна мобілізаційна думка; як застереження від застою; як смолоскип на шляху до гіпотетичних горизонтів; як вражаюча своїми цивілізаційними обріями мета і т. п.

У кожній даній країні **НІ** теоретично розробляють наукові/інтелектуальні еліти, а на практиці її реалізують політичні еліти. У кожній же країні теоретично вироблена "суто місцева" концепція **НІ** екстраполюється на два сегмента її (ідеї) змістовного поля, — на (1) ***поточний*** та на (2) ***перспективний*** сегменти поточного життя.

Після того, як **НІ** теоретично розроблена та готова до праксеологізації (практичної реалізації), постає питання з питань: ***як до неї поставиться народ***?.. Проблемна дилогія "ідея — народ" давно вже не висвітлюється ані вченими, ані публіцистами. А дарма...

Сто років тому дилогія жваво обговорювалася в колах професійних політиків марксистсько-ленінського ґатунку. Перед розв'язанням Першої світової війни було вироблено два підходи до гіпотетики її реалізації під титлом: ***"Коли та за яких умов ідея стає матеріальною силою?"*** З'ясувалося, що К. Маркс ще у 70-х роках XIX ст. дотримувався думки: ідея стає матеріальною силою тоді, ***коли вона оволодіває народними масами***. Йому на початку XX ст. не досить сміливо заперечував молодий В. І. Ленін: ідея стає матеріальною силою тоді, ***коли народні маси володіють нею***.

Ось така надто повчальна колізія, про яку сучасність забула. І знову скажемо: а дарма... Запитуємось: чому за два десятиліття "не спрацювала" провідна ідея суверенізаційної епохи — ідея Незалежності? Відповідь перебуває на поверхні: ані ідея політичної незалежності країни не заволоділа масами, ані маси не заволоділи нею.

І все ж повернемось в історико-політичні ретроспективи — за вогнем, а не за попелом...

4. Доля концепту "національна ідея" за роки незалежності України

За радянської доби окреслені вище термінологічні відкриття в розглядуваній галузі політичного знання або замовчувалися, або викривалися як прояви "етнічного націоналізму" чи й "гнилого етнічного позитивізму". Особливо діставалося

К. Реннеру, — зокрема, за "псевдомарксистське слововживання". Гадаємо, через це й сама концепція **НІ** просто не діставала теоретичного розвитку. Даний широко не усвідомлений нігілізм відбився й на світобаченні ледь не всіх політикумних осіб незалежних років розвитку України. Як наслідок, аж до порогу наших днів феномен **НІ** перебуває у стані радше погано зрозумілого сленгу, аніж чітко осмисленого та на письмі творчо опрацьованого поняття.

І все ж певні посування відбуваються і в цій науково-політичній царині... За два десятиліття політико-незалежного буття країни "спеціалісти з проблематики **НІ**" скликали з десяток наукових форумів (конференцій, конгресів, семінарів, засідань, "круглих столів" тощо), написали купу різноманітних статей, брошур, збірників, а два ветерани ліберально-романтичного руху — Л. Лук'яненко і Д. Павличко — з цієї проблематики написали по солідній книжці. А що у підсумку? На сьогодні:

– ще не доконче з'ясовано соціально-політичну природу самого феномена **НІ**, а відтак не вироблено її бодай всекраїнового звучання робочої дефініції;

– не здійснено й спроби визначити суб'єктів — носіїв **НІ** в багатонародній країні, якою є й Україна;

– в основних політико-правових документах незалежницького часу (скажімо, в Конституції, в доктринах внутрішньої та зовнішньої політики, національної безпеки, інформаційної безпеки, в законі про безпекову політику взагалі та ін.) не здійснено й спроби визначити "практичну матрицю" можливих варіантів реалізації бодай якоїсь із робочих дефініцій **НІ**.

5. Про особистий внесок автора у справу теоретичного прояснення змісту політологеми "національна ідея"

За законами науково-творчого та публіцистичного жанрів спитаємо себе: ну а ти, реаліст-констататор, — ти що натомість зробив? Відповідаю. Точка зору автора цих рядків уперше висловлена близько двадцяти років тому, — у 1994 р. [1, с. *106–123*]. За цією монографією з проблематики **НІ** опу-

бліковано з десяток малоформатних робіт. У концептуальному сенсі мій внесок у теоретичний потенціал проблеми **НІ** втиснений у наступні позиції:

1) Сама по собі **НІ** втілює науково засадовану думку про історичну місію якогось народу-етносу на вітчизняному геополітичному терені. (Це — моя прелімінарна робоча дефініція 1998 р. [3, с. *37–39*].) Концепцію **НІ**, як правило, виробляє політична еліта країни, — радше той її (еліти) сегмент, який практично долучається до управління суспільними справами.

2) Право на формулювання та реалізацію своєї **НІ** — зусиллями відповідного сегмента політичної еліти — мають усі сущі в даній країні народи-етноси та (підкреслюю!) поза урахування рівнів їхніх обсягів фізичного етномасиву, старожитності/новоісторичності, родопоходження, глибини історичного менталітету, рівня інтелектуального розвитку і т. п.

3) У багатонародній країні народи-етноси, природно, перебувають на різних стадіях соціально-цивілізаційної зрілості (нагадаємо: йдеться про стадії ***роду, племені, народності, нації***), у зв'язку з чим й питання про їхню історичну місію зазнає певної диференціації. Для себе я давно встановив: а) щодо ***титульного народу-етносу*** (це поняття я увів до обігу 1994 р. [1, с. *127, 130–144, 167–168*; 2]) його історична місія має носити автентичну назву **НІ**; б) щодо ***субтитульних народів-етносів*** (це поняття ввів до обігу Ю. І. Римаренко), які перебувають на соціоцивілізаційній стадії нації, може діяти субтитульна національна ідея (СТНІ) (це поняття ввів до обігу той же Ю. І. Римаренко). Останнє поняття, вважаю, ситуаційно слід корелювати з **НІ** титульної людності; в) щодо меншинських донаціональних народів-етносів (зі 152 етнолюдностей, які нині населяють Україну, приблизно 130 — це донаціональні меншинські людності) — це етноесенціальна ідея.

4) Поняття ***"донаціональні меншинські людності"*** належить угорцю Л. Телекі (1870 р.) [4, с. *27*]. На сьогоднішньому українському ґрунті це поняття можемо проілюструвати

кількома парними прикладами. Уже зазначено, що до ***родосоюзів*** відносимо караїмів та придунайських циганів; до племен — ассирійців і турків-месхетинців; до народностей — кримських татар і гагаузів. Щодо всіх цих донаціональних народів-етносів 1998 р. я ввів до обігу поняття ***етноесенціальна ідея*** (ЕЕІ) [3, с. *37*]. Це та сама ідея про сенс історичної місії якогось народу-етносу, — тільки аплікована до донаціональних народів-етносів поліетнічної країни. Загальнокраїновий же синтез цих двох різносенсових ідей у 2009 р. я запропонував назвати національно-етнічною ідеологемою соціально-політичного розвитку багатонародної країни [5, с. *303–304*].

5) У різнорівнево розвиненій багатонародній країні кратологічним мистецтвом урядування всенародними справами може вважатися та ***Концепція державної етнічної політики*** (КДЕП), яка діалектично сполучає соціумо- і державотворчі потенції **НІ** титульного народу-етносу, СТНІ субтитульних людностей та етноесенціальні ідеї (ЕЕІ) донаціональних народів-етносів. Вважаю за потрібне підкреслити: у кризових ситуаціях, напевно, усі субтитульні та донаціональні народи-етноси, тимчасово "наступивши на горло" власних ідей, мають консолідуватися навколо титульників, синтезувати одну, всекраїнової ваги **НІ** і спільними зусиллями "витягувати" країну із кризової скрути.

6) Усі три різносмислові **НІ**, як уже зазначалося, мають дві проспектні ділянки реалізаційного поля — поточну і перспективну. На зразок останньої сьогодні слід було б вважати регіоналістичну (Партії регіонів) ідею "радикального реформування України на модернізаційних засадах". В окремих же політико-кризових ситуаціях не можна нехтувати й потенціалом поточних **НІ**. Для сьогоденного стану країни, скажімо, тимчасове гасло "Гідний "Єврофутбол-2012" могло б набагато більше важити за "перспективно багату думку" одного екс-Президента — про "перетворення України у період до 2025 р. на туристичну Мекку". Народний депутат С. Гриневецький вважає, що в статусі "поточних **НІ**" могли б переможно побутувати (1) "прорив в освіті та науці", кардинальні просування

(2) “у житлово-комунальному господарстві”, (3) “в системі агропромислового комплексу” та (4) “в оновленій моделі дорожнього будівництва” [7]. Цілком раціональні та конструктивні судження

Феномен **НІ** демонструє свої потенції не тільки всередині країни, а й за її межами. Вже друге десятиліття, пильно стежачи за нами, три центральноєвропейські сусідки — на фоні “хвилястих” соціумо- і державотворчих акцій правлячих в Україні кратологічних команд — почали методично корелювати свої **НІ**. Так, Румунія 1999 р. започаткувала “Програму етнокультурного єднання румун звідусіль”; з 2001 р. Угорщина послідовно реалізує свою програму “Соціального облаштування угорців із сусідніх країн”, а Польща 2007 р. засадувала перспективно значущу “Карту поляка”...

Минуло небагато часу, а негативний для України ефект реалізації лише цих трьох “антиідейних програм” виявився досить чуттєвим (бодай в одному сенсі): у прикордонних районах Придунав’я, Буковини, Закарпаття та Галичини обезлюднюються і потопають у злиднях ще недавно перенаселені та квітучі етнорегіони. Отож і міркуємо: якби в найближчі роки вдалося “наповнити належним змістом” 70 % **НІ** титульного українства, 25 % СТНІ субтитульних неукраїнських націй та 5 % ЕЕІ донаціональних меншинських людностей та увесь цей потенціал цілеспрямувати у радикально-реформаційне русло, — країна б дійсно розквітла й об’єктивно стала б лідером групи країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Ось тоді країни — члени Євросоюзу просилися б до нас в інвестори та туристи, а не ми до них...

Тут проситься одна ситуаційна ремарка. Нещодавно (точніше: 6 квітня 2012 р.), — щоправда, в дещо зредукованому вигляді, — Угоду про асоціацію України з Євросоюзом підписано. Тепер, мовляв, справа — за консенсусною ратифікацією цієї Угоди парламентами усіх країн — членів ЄС. Оскільки ж давно відомо, що на Заході “не надто серйозно” ставляться до спроможності наших правлячих еліт “наповнювати” належним політико-кратологічним змістом будь-яку з назва-

них вище **НІ**, — напевно, деякий час Україні ще доведеться пофлуктуаціювати у хвості цивілізованої та об'єднаної Європи...

Література

1. *Варзар І. М.* Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. — К.: Школяр, 1994. — 224 с.
2. *Варзар І. М.* Політолого-етнологічні аспекти інтерпретації буття національної ідеї в поліетнічному соціумі // Ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України. Наук. зб. / Під ред. О. І. Фортової. — К.: КВГІ, 1997. — С. 138–147.
3. *Варзар І.* Соціумо- і державотворчий потенціал національної ідеї в поліетнічному суспільстві. Тези до роздумів // Національна ідея — основа єдності суспільства: Спецвипуск НДПУ. — К.: 1998. — С. 35–41.
4. *Варзар І. М.* Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. — Вип. 1. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — С. 22–38.
5. *Варзар І. М.* Політична етнологія. Пропедевтичний курс: Авторський підручник. — К.: ДП "Видавничий дім "Персонал", 2011. — 354 с.
6. *Гоббс Томас.* Избранные произведения. — В 2-х т. — Т. 2. / Пер. с англ. — М.: Мысль, 1965. — 750 с.
7. *Гриневецький С.* Про що свідчить аналіз проекту бюджету на 2012 рік // Голос України. — 2011. — 3 листопада.
8. *Кантемир А. Д.* Сочинения, письма и избранные переводы. — В 2-х томах. — Том 2: Письма. — СПб.: Академия, 1868. — 710 с.

9. *Карась А.* Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — К.–Л.: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. — 520 с.
10. *Локк Джон.* Опыт о человеческом разуме. Книга первая // Антология мировой философии. — В 4-х томах. — Том 2. — М.: Мысль, 1970. — С. 412–441. — 776 с.
11. *Мишле Жюль.* Народ / Пер. с франц. — М.: Прогресс, 1965. — 480 с.
12. *Населення* планети побільшає... // Голос України. — 2009. — 3 квітня.
13. *Нові* підходи до історіописання / За ред. Пітера Берка: пер. з англ. — К.: Ніка-Центр, 2010. — 368 с.
14. *Тойнби, А. Дж.* Постижение истории / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1991. — 736 с.
15. *Sinoptikus (K. Renner).* Staat und Nation. — Wien, 1939. — 510 S.

УДК 316.75:34(477)

М. П. НЕДЮХА
д-р філос. наук, проф.
Інститут законодавства Верховної Ради України

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *40–55*

Визначаючи сутність ідеології як родового поняття щодо його похідних, зокрема політичної та правової ідеології, зазначимо, що ідеологія в її сучасному розумінні може бути витлумачена як сукупність основних ідей і положень, які втілюють цінності, інтереси, принципи певного суспільства, груп людей, наукового напряму тощо [1, с.*149*; 2].

Призначення ідеології полягає в тому, що вона: а) озброює суб'єктів діяльності розумінням мети й засобів її досягнення, знанням про світ, суспільство, цінності та ідеали, дає директиви для дій; б) об'єднує своїх прихильників у межах формальних політичних структур; в) поряд із раціональними ідеологія містить у собі й емоційні настанови як певну сукупність символів, що мають спонукальне, стимулююче та мобілізуюче значення, виступають засобом інтенсифікації дій політиків, політичних партій і рухів, електорату [3, с. *17–149*].

На розумінні сутності ідеології як своєрідної науки про "ідеальне бажане суспільство" (Р. Т. Мухаєв), зважаючи на неоднозначність її трактування, не міг не позначитися дискурс щодо зазначеного концепту, що розгорнувся у межах основних інтелектуальних традицій сучасності — структурно-функціональної (Т. Парсонс), марксистської (К. Маркс) та куль-

© М. П. Недюха, 2012

турологічної (М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Мангейм, Е. Шилз, У. Матц та ін.).

Прийнято вважати, що політичні ідеології, побудовані на марксистських ідеях, суттєво обмежують інтегративний потенціал нації, її політичних партій, насамперед щодо спроможності до діалогу та консенсусу, неконфліктних форм соціальної поведінки, організації життєдіяльності суспільства.

Більшість країн пострадянського простору ідентифікується саме із зазначеним різновидом політичної ідеології, попри ту обставину, що конституції цих країн декларують відсутність будь-якої ідеології як державної чи обов'язкової, визнають політичний, економічний та ідеологічний, плюралізм (ст. 15 Конституції України, ст. 12 Конституції РФ). Вищевикладене дозволяє констатувати, що Україна: а) перестала бути радянською, однак від цього вона не набула ознак парламентської демократії західного типу; б) позбавилася ідентифікаційних критеріїв "соціалістичної країни", не набувши при цьому класичних ознак капіталістичної країни; в) подолала де-юре комуністичну ідеологію як державну, не переставши при цьому позиціонуватися як країна з "непереборними суперечностями", які дозволяють її ідентифікувати як комуністичну; г) задекларувала в тексті Конституції (Основного Закону) відсутність будь-якої обов'язкової ідеології в країні, що, однак, не дозволяє її де-факто кваліфікувати як вільну від будь-якої ідеології.

Модернізація останніх десятиліть під впливом економічної та політико-правової глобалізації тільки підтверджує загальне правило — "національне обличчя" не перестає бути менш "ідеологічним".

Інша справа, що у правових країнах ідеологія нікому не нав'язується, її можна приймати чи не приймати, однак кожен зобов'язаний ставитися до неї, її атрибутів, цінностей, традицій, звичаїв тощо з повагою. Як правило, така ідеологія, зважаючи на її соціально-психологічний вплив, усталеність у часі й національному просторі, не потребує юридичного захисту. Більше того, вона часто постає засобом національної

ідентифікації і самоідентифікації її громадян. Скажімо, французи у переважній своїй більшості з повагою ставляться до Наполеона і створеної ним імперії як частини власної історії, однак серед них небагато знайдеться таких, хто відстоюватиме відновлення імперії.

Будь-яка держава, незалежно від форми правління, політичного режиму, який вона уособлює, не може не підтримувати, захищати, більше того — керуватися у своїй діяльності певною ідеологією як ціннісно-раціональною формою мотивації політичної поведінки, світоглядної основи політики. Причина такого типу зв'язку між державою й ідеологією полягає в сутності зазначених феноменів: держава не може ефективно функціонувати, не виражаючи, а тим більше не реалізуючи інтереси певних соціальних груп, класів, верств населення, що й складає сутність тієї чи іншої ідеології — тоталітарної чи ліберальної, соціал-демократичної чи консервативної (націонал-патріотичної). Система поглядів, цінностей, оцінок та аргументів, переваг та очікувань певної соціальної групи чи класу, нації тощо є своєрідним способом розуміння й інтерпретації дійсності, своєрідною "заявкою" на реалізацію політичних амбіцій з соціальними благами, статусами й ролями включно. Саме завдяки діяльності держави ідеологія, якою вона керується, знаходить пояснення у світосприйнятті її громадян, світобаченні та світовідношенні, морально-правових засадах діяльності держави, її посадових осіб, соціальній політиці тощо. Ідеологія постає таким чином як реальна сила, що відіграє важливу роль у життєдіяльності країни, суспільства і держави. Ідеології, передусім політичні, спроможні забезпечити цілісність суспільства як соціальної системи, політичний і правовий порядок, попри наявність різнорідних, а то й протилежних політичних (парламентських) сил, досягати консенсусу, адекватно спрямовувати суспільство на шляху реформ, соціальних трансформацій. Відсутність ідеології реформування українського суспільства негативним чином, на думку багатьох науковців, позначається на соціальній трансформації органів державної

влади, країни і суспільства, добробуті громадян, міжнародному іміджі України.

Не випадково Т. Парсонс наголошував на спроможності ідеологій об'єднувати людей, їх гуртувати довкола цінностей, що сповідуються, ідеалів, що проголошуються. Ідеології, за Д. Беллом, покликані поєднувати різні види емоційної енергії, спрямовуючи їх у політику.

"Ціна" ідеологій, передусім, панівних, домінуючих у тому чи іншому суспільстві, є різною, виходячи, насамперед, з оцінки результатів їхнього впливу на життєдіяльність соціуму, його менталітет, перспективи соціальних змін тощо. Однак за будь-яких соціальних умов ідеології з огляду на їх призначення, місце, роль, функції не можуть претендувати на статус науки. Адже в такому разі вони перестануть бути ідеологіями [4].

У цьому сенсі ідеологія є адаптованим до завдань політичної боротьби варіантом сповідуваної ідеології, розрахованим на послідовне завоювання довіри виборців, нейтралізацію опозиції з метою досягнення перемоги над своїми основними суперниками, у тому числі на континентальному чи глобальному рівнях.

А. де Бенуа, відомий французький філософ, представник ідейного напряму "Група досліджень Європейської цивілізації" (*Groupement de recherche et etudes pour la civilisation europeene*), який можна віднести до "нових правих", до основних принципів європейської континентальної ідеології відносить цінності європейської ідентичності, традиції континенталізму, жорстко критикує сучасний лібералізм, атлантизм із його спробами вибудувати однополярний світ. Послідовно реалізуючи принцип європейської ідентичності, А. де Бенуа вибудовує масштабний проект Четвертої політичної теорії, яка підпорядкована меті створення багатополярного світу, побудови соціальної економіки, вироблення нової політичної моделі (по той бік популістської та закостенілої європейської політики), формування екологічної свідомості. Зазначений проект передбачає також побудову європейсько-російського стратегічного й економічного альянсу.

Спільниками європейської ідентичності, за А. де Бенуа, є: а) європейські етноси, що зберегли свою культуру; б) регіони в їхньому традиційно-народному уособленні; в) наука і культура; г) нова Росія, що повертається на авансцену світової історії; д) країни "третього світу", що шукають свого місця в глобалізованому світі.

До ідейних супротивників європейської ідентичності як визначального принципу побудови Четвертої політичної теорії віднесені: а) США як світовий гегемон периферійного походження, що акумулював цінності, протилежні європейським — прагматизм, економізм, оспівування техніки й оптимізації; б) політичний лібералізм англосаксонського типу, який суперечить республіканській європейській демократії; в) атлантистська геополітика як антипод континенталізму Старої Європи; г) індивідуалізм і ринкове суспільство [5, с. *5–10*].

Не можна визнати задовільними модерні та постмодерні пророцтва щодо "кінця ідеології", які виходять з того, що за умов глобалізації, упадку традицій та посилення соціальної рефлективності взагалі всі ідеології, як праві, так і ліві, є зайвими.

Скоріше, є підстави стверджувати про початок формування континентальних (Рада Європи) та інтерконтинентальних (ООН) суб'єктів (носіїв) ідеології, що мають узасадничити наднаціональні інтереси як пріоритетні в контексті забезпечення сталого розвитку людства, його виживання.

Не менш актуальними вбачаються завдання і щодо забезпечення орієнтаційного та мобілізаційного потенціалів щодо реалізації вищеназваних цілей та пріоритетів розвитку [6; 7; 8; 9].

І, нарешті, останній аргумент у запропонованій системі координат "на користь" ідеології: будь-які твердження про "кінець ідеології" є принаймні ідеологічними, адже не пропонуючи системи доказів і спростувань, нехтуючи реальним процесом розвитку чи, щонайменше, еволюції ідеологій, своєю увагою щоразу наголошують на їхній актуальності. Це, з одного боку. З іншого — судження про "кінець ідеології" можна

розглядати як своєрідний спосіб доведення всепланетарного торжества ідеології ліберальної демократії як ідеології постмодерну, зважаючи на її потенціал щодо позиціонування та конструювання соціального простору.

Звідси будемо вважати, що доведене "право на існування" ідеології як базового, визначального, родового поняття не заперечує можливості існування її похідних форм, якою, зокрема, є правова ідеологія.

Не викликає сумніву та обставина, що саме завдяки ідеологічному осягненню проблематики функціонування суспільства як системи по-іншому стало розумітися основоположне для будь-якої науки, в тому числі і юридичної, поняття "соціальне", насамперед, як людське, а не суспільне, індивідуально значуще, а не колективно обумовлене.

Процес формування правової ідеології має бути підпорядкований завданням утвердження України як правової, соціальної, суверенної, демократичної країни, що можливо на засадах поєднання зусиль суспільства, держави та її громадян, відродження традиційних засад української державності та правопорядку, формування правосвідомості в її єдності з морально-етичними принципами функціонування суспільства. Саме тому правову ідеологію цілком слушно розглядають, з одного боку, як ідейну противагу, засіб обмеження й заборони щодо неправомірних явищ і дій, а з іншого, — як сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню й утвердженню правомірних засад функціонування суспільства [10].

Будучи вищою формою осягнення правової дійсності, правова ідеологія покликана утверджувати соціальну якість як людську, а не як, скажімо, суспільну, соціальні стандарти життя як загальнолюдські, цивілізаційні, нормативний порядок як визначальну складову соціального порядку, процесу соціальних змін, динаміки розвитку. В цьому сенсі правова ідеологія утверджує уніфікований, стандартизований підхід до оцінки стану та перспектив функціонування правової дійсності, в основі якого — правові норми.

Правова ідеологія як система правових ідей, теорій, понять, норм і поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [11], також викликається до життя соціальною дійсністю, однак її призначення полягає в іншому — в здійсненні регулятивно-управлінського, стабілізуючого впливу на життєдіяльність соціуму, його окремих сфер, поведінку людини. А це означає, що правова ідеологія спроможна втілюватися в правові засади (принципи) функціонування держави, норми чинного законодавства, бути легітимним засобом процесу формування правосвідомості людини, її соціалізації, утвердження особистісних, професійних і громадянських рис тощо.

Варто зазначити, що у правовій науці склалися декілька підходів щодо визначення сутності правової ідеології: переважна більшість авторів (Петражицький Л., Рейснер М., Козюбра М., Пархоменко Н., Потопейко Д., Чефранов В., Алексєєв С., Лазарєв В., Лукашева О., Остроумов Г., Фарбер І. та ін.) розглядають її традиційно як невід'ємну складову правосвідомості [12; 13]. При цьому правосвідомість визначається двояко. З одного боку, вона розуміється як "сукупність ідей, уявлень, почуттів, які відображають ставлення суспільства до права, його структури, механізму правового регулювання суспільних відносин". З іншого — розглядається "як спосіб впливу права через свідомість окремих індивідів на закріплення навичок їх правової позитивної поведінки"[14, с. *554*].

Інші вбачають у ній відносно самостійний правовий феномен, актуалізація та необхідність розробки потенціалу якого безпосередньо пов'язується із завданнями формування правової держави та громадянського суспільства в Україні [15, с. *100–101*]. У ряді досліджень цього напрямку можна виокремити обґрунтування сутності правової ідеології як: а) сукупності ідей, поглядів, уявлень, принципів, що у концентрованому вигляді відбивають і оцінюють правову дійсність [16]; б) теоретико-філософське, а також повсякденно-побутове осмислення права як цілісного інструмента регулювання основних сфер суспільних відносин [17]; в) систему

правових знань, ціннісно орієнтованих поглядів на суспільство, тенденції та перспективи його розвитку [18; 19].

Мають місце також спроби обґрунтувати новітню ідеологію прав, свобод і обов'язків людини як науку третього тисячоліття — правологію [20; 21; 22; 23; 24; 25].

При цьому функціональне призначення правової ідеології вбачається у забезпеченні впливу на формування і розвиток правової, політичної і моральної свідомості, світогляду та загальної культури індивідів, піднесення престижу та авторитету держави, її органів влади. Феномен правової ідеології дозволяє долати стереотипи пострадянської свідомості, коли термін "ідеологія" кореспондентувався з тоталітарним режимом, вважався його атрибутом. Стало очевидно, що більшість термінів правової науки ("демократична правова держава", "народний суверенітет", "верховенство права", "права людини" тощо) можуть бути використані в ідеологічному контексті як на національному, так і міжнародному рівнях, скажімо — у ліберально-правозахисній інтерпретації каральних акцій НАТО в Іраку, Афганістані, колишній Югославії тощо.

Будь-які держави світового співтовариства, у тому числі й ті, які прийнято вважати зразками просунутої західної демократії, не можуть не спиратися на певні загальнолюдські, національні цінності, норми і принципи державного життя, знакові символи і атрибути держави тощо, що підпадає під вищевикладені визначення ідеології. Прикладів тому достатньо як у країнах західної демократії, так і на Сході. Так, у Великій Британії ідеологічну функцію виконує вся монархічна атрибутика — від особи "царюючої, однак не правлячої" до гвардійців короля, палати перів, лицарських орденів тощо. У Франції торжествує героїко-патріотично-ліберальний пафос Великої революції 1789 року з "Марсельєзою", гаслами "Liberte', "Egalite", "Fraternite", орденом Почесного Легіону і т. ін. У США обожнюють громадянські свободи та їхнє архітектурно-монументальне втілення — Статую Свободи, пропагують "американську мрію", віддають належне протестантській етиці і пуританській моралі, поклоняються дола-

ру з його незмінним “In God we trust”. Японія демонструє ідеологію східної величі — культ богині Аматерасу, поклоніння імператору, бусидо, національні традиції, звичаї, костюми тощо.

Своєрідним уособленням поглядів авторів на сутність правової ідеології як структурного компонента правосвідомості можна вважати статтю, що видрукувана в “Юридичному енциклопедичному словнику”, де вона визначається як “система правових поглядів, що грунтуються на певних соціальних і наукових позиціях” [26, с. *279*].

Інша група дослідників [27; 28] у межах зазначеного теоретико-методологічного підходу правову ідеологію розглядає за рівневим виміром, здійснюючи поділ правосвідомості на правову ідеологію та правову психологію. Відповідно вона і характеризується, виходячи з її приналежності до наукової свідомості.

Однак це завищена, на наш погляд, оцінка місця та ролі правової ідеології, що обумовлюється її сутністю, оскільки вона не може бути віднесена в чистому вигляді до науки чи її структурних компонентів. Правова ідеологія як “система правових поглядів, що грунтуються на певних соціальних і наукових позиціях” [26, с. *279*] містить у своєму складі, окрім наукових положень, за визначенням, певні почуття, судження, оцінки тощо, що наближає її до правової психології. В цьому вбачається її амбівалентність, суперечливий статус, як і будь-якої ідеології, адже за своїм призначенням у суспільстві вона прагне до науки, принаймні за багатьма ознаками ми можемо її саме так ідентифікувати. Це, з одного боку. З іншого — правова ідеологія не може відриватися від масової соціальної бази, почуттів і настроїв, що панують у середовищі широких соціальних верств. Остання ознака зближує, що очевидно, правову ідеологію та психологію маси.

Зважаючи на вищезазначене, правова ідеологія не може перетворитися в науку, набути ознак знання, що відповідає вимогам верифікації та фальсифікації, оскільки неминуче втратить ефективність свого впливу на маси і, відповідно, пе-

рестане бути ідеологією або ж, у іншому варіанті, розчинитьс я у масовій психології, перестане виконувати функції лише їй притаманні. Саме тому ми не можемо погодитися зі спробами надати правовій ідеології статусу науки в цілому, чи правової науки зокрема, до чого закликає російський дослідник П. П. Баранов: “Правова ідеологія, — на його погляд, — представляє собою більш високий, науково-теоретичний, концептуальний рівень правосвідомості, більш глибоке осягнення людьми правових явищ суспільного життя”, постає “внутрішньою єдністю наукових положень, ідей, теорій і вчень, що характеризують ... правову систему” [29, с. *475, 476*].

Не випадково вітчизняними юристами-науковцями практично-прикладні аспекти правової ідеології пов’язуються переважно з формуванням уявлень, пропозицій, принципів і рекомендацій щодо вдосконалення правових відносин, норм та інститутів [11], тоді як виконання правовою ідеологією своїх базових функцій полягає в науковому осягненні правової дійсності, не втрачаючи при цьому зв’язків із моральноетичними імперативами, цінностями, ідеалами, прагненнями й очікуваннями в їхній безпосередній єдності з реальними соціальними потребами, що склалися в суспільстві, перспективами його розвитку тощо.

Таким чином, відмінності між правовою і політичною ідеологіями як поняттями правової науки полягають у: а) їхньому різному змістовному та ціннісному наповненні; б) засобах вираження й оформлення ідей, поглядів, суджень, норм й оцінок; в) критеріях ідентифікації та ознаках верифікації.

Так само очевидними є відмінності між правовою наукою і правовою ідеологією. Наука про право вивчає, як відомо, систему “встановлених або санкціонованих народом чи державою загальнообов’язкових правил (норм) поведінки або діяльності, які виражають міру свободи людини відповідно до волі домінуючої в суспільстві частини населення, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі і дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави” [30, с. *271*]. Тоді як надзавданням правової іде-

ології є формування відповідного типу правосвідомості (тоталітарної, ліберальної, етатистської, соціал-демократичної тощо), світоглядних орієнтацій, правових установок тощо в безпосередньому зв'язку з юридичною наукою і відповідною практикою.

Звідси правова ідеологія може бути визначена як концептуальне оформлення системи правових ідей поглядів, спроможних формувати в індивідів правові установки соціальної дії та взаємодії (поведінки), а також давати ціннісно-правову оцінку явищам і процесам життєдіяльності соціуму.

Україна як незалежна суверенна країна має необхідні і достатні умови для формування власної правової ідеології, яка б відповідала відповідним ідентифікаційним ознакам українського соціуму, правової країни і громадянського суспільства, самодостатньої особистості, ментальності народу. Це, по-перше.

По-друге, процеси глобалізації, посилення взаємозалежності націй і народів, держав і країн обумовлюють сприйняття загальносвітових тенденцій в їх правовому, демократичному і гуманістичному вимірах як передумови і теоретико-методологічні підвалини формування правової ідеології українського суспільства, забезпечення її наступності з відповідними типами правової ідеології.

По-третє, правові та морально-етичні норми, цінності, гуманістичні ідеї і погляди, що сформувалися упродовж віків в українському суспільстві, мають бути відповідним чином узасадничені, сформульовані, концептуально обґрунтовані як відповідний тип правової ідеології.

По-четверте, очевидною є потреба і необхідність впливу правової ідеології як на формування правосвідомості українського соціуму, так і правову політику держави, законотворчий та законодавчий процеси, судову практику.

По-п'яте, наявність у держави правової ідеології не можна вважати злом, як це стверджують прибічники повної "деідеологізації", оскільки вона є однією з основ демократичної правової держави. Остання для забезпечення засад свого функ-

ціонування передбачає низку застережень проти можливого використання правової ідеології як засобу придушення духовної свободи особистості.

По-шосте, українському суспільству, країні в цілому не менше, ніж будь-якій іншій державі, потрібна правова ідеологія, що пов'язується, передусім, із потребою забезпечення ідейно-правового забезпечення "курсу реформ" — процесу трансформаційних змін. Реформи, тим більше масштабні, приречені на поразку, в кращому випадку на тупцювання на місці, якщо не матимуть масової підтримки. Суспільно значущу, а за певних умов і доленосну, місію доведення сутності реформи до громадськості, її цілей, ролі та призначення, наявної нормативно-правової бази, ресурсів реалізації тощо могла б виконати правова ідеологія. Роз'яснення сутності державної політики за умов системного соціально-економічного реформування набуває особливого значення, на чому наголошували, зокрема, видатні юристи минулого. П. І. Новгородцев на початку XX століття писав: "... нові завдання правової держави ... вимагають ... застосування моральних, виховних засобів, інших факторів суспільного впливу на розум і характер людей" [31, с. *370*].

По-сьоме, правова ідеологія, як і будь-яка інша (політична, моральна тощо), не має для збереження балансу з правовою державою оголошуватися офіційною чи закріплюватися в нормативно-правових актах: вона має бути відкритою для критики та публічного обговорення. І, відповідно, її застосування як своєрідного критерію ефективності законів, індикатора системності законодавчого поля країни має бути моральним, а не, скажімо, судовим.

По-восьме, правова ідеологія не має суперечити конституційній процедурі законотворчої та законодавчої діяльності, постати, відповідно, складовою державної правової політики.

З'ясувавши сутність правової ідеології як категорії юридичної науки, уявляється доцільним звернутися до обґрунтування її найбільш коректних (із точки зору особливостей

вітчизняної правової системи як складової українського соціуму та міжнародного досвіду) різновидів.

Трансформаційний стан сучасного українського суспільства дозволяє з усієї сукупності можливих типів правової ідеології наголосити на трьох її різновидах — традиціоналістській, етатистській та ліберальній, свідомо уникаючи авторитарних, тоталітарних чи анархістських її форм. При цьому вирішального значення в усіх трьох типах правової ідеології набуває оцінка ролі держави: остання не може ні сакралізуватися, ні недооцінюватися, що уявляється однаково загрозливим для суспільства. Адже у першому випадку ми можемо отримати тоталітарний варіант правової ідеології, тоді як другий — спроможний посіяти сумніви, підірвати сили, ресурси та потенціал, зважаючи на наш багатовіковий досвід бездержавного існування.

Література

1. *Ідеологія* // Соціологічна енциклопедія / Редкол.: Астахова В. І., Бакіров В. С., Городяненко В. Г. та ін. — К.: Академвидав, 2008. — С. 149–150.
2. *Голованов Б. Д.* Идеология и метод: Монография. — Харьков: Вид-во "Підручник НТУ "ХПІ", 2011. — 288 с.
3. *Вятр Е.* Социология политических отношений. — М.: Международные отношения, 1979. — 361 с.
4. *Недюха М. П.* Системний аналіз історичних типів європейської ідеології. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. — 195 с.
5. *Дугин А.* Ален де Бенуа и "Европейская идеология" // Бенуа А. де Против либерализма: (к Четвертой политической теории) [пер.с франц.; предисл. А. Дугина]. — СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2009. — 369 с.
6. *Заблоцька Л. Г.* Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи: Навчальний посібник / Л. Г. Заблоцька, А. Л. Федорова, Т. І. Шинкаренко. — К.: Фенікс, 2007. — 272 с.

7. *Мармазов В. Є., Піляєв І. С.* Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції. — К.: Юридична книга, 2002. — 400 с.
8. *Мармазов В. Є., Піляєв І. С.* Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. — К.: Вентурі, 1999. — 400 с.
9. *Чиж І. С.* Україна в Раді Європи. — К.: Парламентське видавництво, 2001. — 384 с.
10. *Недюха М. П.* Соціальний порядок як атрибут політичної системи // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжн. наук.-теор. конф. 8–9 лютого 2006 р. / За ред. В. П. Беха. — К.: 2006. — С. 72–76.
11. *Головченко В. В.* Ідеологія правова // Юридична енциклопедія. Т. 2. Редкол.: Шемшученко Ю. С., Бурчак Ф. Г., Зяблюк М. П. та ін. — К.: 1999. — С. 659.
12. *Сазонов В. И.* Идеология как важнейшая составляющая политической и правовой системы Российского государства // Ученые записки / Волгогр. Ин-т экономики, социологии и права. — 2000. — Вып. 1. — С.15–22.
13. *Сафронов В. В.* Правосознание гражданина // Автореф. дис. канд. юр. наук. — Красноярск: 2004; Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1996. — 472 с.
14. *Теорія* держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 685 с.
15. *Шестопалова Л. М.* Теорія держави і права: Навч. посібник / Упор. Л. М. Шестопалова. — К.: Прецедент, 2006. — 339 с.
16. *Большая* советская энциклопедия. —Т. 20. — М.: Советская энциклопедия, 1975. — С. 485.
17. *Иранин А. Ф.* Правовая культура и ее роль в укреплении социалистической законности // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития Советского государства. — Харьков, 1988. — С. 28–30.

18. *Балюк Г. И.* Взаимосвязь правовой культуры и демократии в социалистическом обществе // Дисс. канд. юрид. наук. — К., 1986.
19. *Семитко А. П.* Правовая культура социалистического общества: понятие, структура, противоречия // Дисс. канд. юрид. наук. — Свердловск, 1986.
20. *Костенко О.* Європейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности / О. Костенко, О. Коцюба, П. Рабинович, Ф. Шульженко, О. Полухин, В. Туманов. — М.: Норма, 2001. — 304 с.
21. *Коцюба О.* Правологія — наука третього тисячоліття, або новітня ідеологія прав, свобод і обов'язків людини // Право України. — 2003. — № 8. — С. 15–20.
22. *Проблеми* державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали X регіон. наук.-практ. конф. (5–6 лютого 2004 р.) // Львівський національний ун-т ім. Івана Франка / П. М. Рабинович (голова ред. кол.). — Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2004. — 530 с.
23. *Шульженко Ф. П.* Історія політичних і правових вчень: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 464 с.
24. *Полухин О. Н.* Идея, опыт и идеал гражданственности. — М.: Муниципальный мир, 2003.
25. *Костенко А. Н.* "Натуралистическая" юриспруденція — основа нового правопорядку // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наук. конф. "Сьомі осінні юридичні читання". — Хмельницький, 28–29 листопада 2008 р.: У 4-х частинах. — Частина І: "Теорія держави і права. Історія політичних та правових учень. Філософія права. Міжнародне право. Порівняльне правознавство". — Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2008. — С. 47–51 та ін.
26. *Юридический* энциклопедический словарь / Ред. А. Я. Сухарев. — М.: Советская єнциклопедия, 1984. — 890 с.
27. *Баранов П. П.* Правосознание и правовое воспитание // Общая теория права. Курс лекций / Под ред. В. К. Бабаева. — Нижний Новгород: 1993. — С. 475.

28. *Русинов Р. К.* Правосознание и правовая культура // Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М.: 2000. — С. 335; Бельский К. Т. Формирование и развитие социалистического правосознания / К. Т. Бельский, В. Т. Бельский. — М.: 1982. — С. 41.
29. *Баранов П. П.* Правосознание и правовое воспитание // Общая теория права. Курс лекций / Под ред. В. К. Бабаева. — Нижний Новгород: 1993. — 615 с.
30. *Законотворча* діяльність: Словник термінів і понять / За ред. акад. НАН України В. М. Литвина. — К.: Парламентське вид-во, 2004. — С. 341.
31. *Новгородцев П. И.* Кризис современного правосознания. — М., 1909. — 451с.

УДК 316.647.5:371.13

Н. М. ЧЕРНУХА
д-р пед. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СОЦІАЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ОСВІТІ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *56–63*

Для професійного росту, успішної життєвої самореалізації та просування із однієї верстви в іншу або із одного соціального класу в інший має значення "відмінність в стартових можливостях". Звісно, для оцінки соціальної мобільності використовуються показники її швидкості та інтенсивності. Під швидкістю мобільності розуміють число страт, які проходив індивід за певну одиницю часу. Наприклад, одна людина за п'ять–сім років після закінчення вищого навчального закладу стає керівником великого підприємства, а інша — лише начальником цеху.

Швидкість соціального переміщення у першого значно вища, ніж у другого. Те саме стосується і руху вниз, переміщення з високого соціального становища (втрата здоров'я, нещасний випадок, невдача і багато іншого) в більш нижчі верстви соціальної стратифікації.

Інтергенераційна мобільність вказує на відносини позицій індивідів до позицій їх батьків, а інтрагенераційна — на відповідність позицій, які займаються одним й тим же індивідом в різні моменти його трудового життя.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що картина сучасного світу представлена сьогодні як інтеграційна цілісність, багато-

© Н. М. Чернуха, 2012

мірна, динамічна, метафорична за способом відображення сукупність взаємозв'язків між людиною та світом.

Без сумніву, ставлення людини до світу включає в себе не тільки раціонально-логічну, а й емоційно-ціннісну складову.

Як свідчить життєва практика останніх років, одним із найбільш продуктивних шляхів осмислення просторово-часових та сутнісних вимірів життя є гуманітарна освіта, звернена, перш за все, до духовних можливостей людини, її морально-етичного та художньо-естетичного розвитку, що є суттєвим і значущим підґрунтям для сучасної мобільності молоді.

Поняття соціальної мобільності було введено в соціологічний обіг П. Сорокіним у 1927 р. З того часу воно достатньо активно використовується в різних наукових дослідженнях і означає, зокрема, переміщення індивідів між різними рівнями соціальної ієрархії, яка визначається зазвичай з точки зору широких професійних і соціально-класових категорій.

Варто зазначити, ступінь соціальної мобільності часто використовується як показник рівня відкритості й рухомості суспільства і, навпаки, його консервативності, замкнутості.

За часів СРСР соціальна мобільність найчастіше проявлялася в можливості перейти з лав робітників і селян у клас інтелігенції або управлінців, починаючи з майстра і закінчуючи, найвищими державними і партійними чиновниками.

У цілому можна стверджувати, що в суспільстві торговоринкових відносин можливість переходу людини з однієї соціальної позиції в іншу не визначається лише родовими ознаками, а багато в чому залежить від самої людини, її активності, творчих здібностей, таланту та вольових якостей. Саме наявність або відсутність таких здібностей і якостей визначає рух людини з однієї верстви в іншу.

Існує два основних типи соціальної мобільності: *горизонтальна* і *вертикальна*.

Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням розуміється перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, яка розташована на одному й тому ж рівні.

Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної верстви в іншу.

Виділяють два види соціальної мобільності:

- мобільність як добровільне переміщення або циркуляція індивіда в межах соціальної ієрархії,
- мобільність, яка зумовлюється структурними змінами (наприклад, індустріалізацією, і демографічними факторами тощо).

У межах досліджень мобільності розглядаються рівні і зразки мобільності ("близька" — між суміжними ієрархічними ступенями і "дальня" — між віддаленими), а також те, на які позиції хто переміщується, і що визначає відбір при переміщенні.

Саме гуманітарна освіта створює найбільш сприятливі умови як для інтеграційних зв'язків в освіті, так і для забезпечення успішної мобільності сучасної особистості.

Зазначимо, поняття інтеграції не є новим. Прогресивні педагоги Я. Коменський, К. Ушинський, О. Герцен, П. Каптерєв, В. Сухомлинський та ін. протягом багатьох років підкреслювали важливість зв'язків між навчальними предметами для відображення цілісної картини світу та створення умов для правильного світосприйняття, а також необхідність узагальненого пізнання й цілісності пізнавального процесу, що без сумніву прямо стосується мобільності особистості у будь-якому соціумі.

Останнім часом плідно над проблемою інтеграції в освіті працюють сучасні науковці І. Бех, М. Васильєв, Н. Васильєва, Т. Власенко, В. Доманський, В. Загвязинський, М. Іванчук, В. Івченко, А. Карпов, Т. Лагунова, О. Руднянська, І. Свистунов та ряд інших.

Суть інтеграції полягає у відновленні, заповненні і створенні цілісності, що у сукупності має свою структуру і певні функції. Дуже часто інтеграція протистоїть стихійним проявам сил суспільства. Також інтеграція розглядається як процес, результатом якого є досягнення єдності й цілісності, по-

годженості у середині системи, заснованої на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів.

Розділяючи думку багатьох науковців, які працюють над питанням інтеграції, взаємодії у галузі освіти, відзначимо, що на сучасному етапі модернізації освіти в Україні саме інтеграційні процеси є і повинні стати одним із найбільш оптимальних та ефективних шляхів реалізації завдань, поставлених перед усіма, хто займається проблемами освіти та у забезпеченні сучасної мобільності молоді як в умовах сьогодення, так і на перспективу.

Усвідомлюючи, що життя — це безперервна причетність людини до навколишнього світу, варто зазначити, що *homo sapiens* не можна уявити поза навколишнім середовищем. Його здійснення можливе лише завдяки такій причетності, як множині певних зв'язків. Саме тому часто говорять про життєву гармонію, інтеграцію, які визначають різнобічний розвиток суб'єкта завдяки пізнанню, переживанню ним світу та орієнтації стосовно поведінки й діяльності в ньому, тобто забезпеченні успіху, особистісної соціальної мобільності [2, с. *16*].

Поділяємо думку відомого вченого, академіка НАПН України Івана Дмитровича Беха про те, що комунікація людини зі світом у часовому діапазоні звично осмислюється у категоріях "теперішнє" і "майбутнє". Життя людини, з одного боку, спрямоване на задоволення потреб у самозбереженні й самозабезпеченні. Вона може повністю розчинитися у турботах про ці насущні проблеми, а отже, обмежити власне життя лише теперішнім. Якраз задля задоволення згаданих спонук, тобто для особистої користі, людина все більше підкоряє світ. Утилітарно спрямоване підкорення людиною довкілля призводить до того, що базовий зміст її життя зводиться загалом до вимог індивідуальної самореалізації. При цьому вибір людиною певного роду занять ґрунтується виключно на теперішньому переживанні. З іншого боку, природа людини, як свідомої особистості, змушує її не обмежуватися теперішнім, а й замислюватися над власним майбутнім крізь призму

більш чи менш віддалених ідеалів, цілей та суспільно значущих планів стосовно життєвого шляху [2, с. *16–17*].

Звісно, безпосереднє відношення до вищезазначеного має успішна соціальна мобільність людини.

Зауважимо, у сучасному непростому, суперечливому соціумі до загальнолюдських цінностей належать: здоров'я, цікава робота, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя, наявність хороших та вірних друзів, творчість, любов, пізнання, впевненість у собі, активна життєдіяльність, громадське визнання, свобода, як незалежність, у вчинках та діях, самостійність, як незалежність, у вчинках та судженнях, життєва мудрість, краса природи та мистецтва тощо.

Звісно, кожен вибудовує свою ієрархію цінностей самостійно, і важливо, щоб головним принципом ставлення до інших людей була саме толерантність, яка інтегрує ряд особистісних рис успішної і порядної людини, тобто формує й забезпечує, зокрема, мобільність особистості у соціумі.

Без сумніву, сучасна гуманітарна освіта об'єднує людей, інтегрує їх, вона є толерантною за своїм потенціалом, долає спеціалізацію, яка нерідко роз'єднує всіх. До цінностей гуманітарної освіти цілком закономірно ми можемо віднести толерантність як здібність людини розуміти та цінувати культури різних народів та епох, уміло користуватися словом для розуміння, взаємодії та співробітництва і, безперечно, соціальну мобільність кожної особистості.

Багаторічна освітня практика доводить, що гуманітарна освіта, в основі якої лежить любов до слова, розвиває в людині любов до пізнання, створює умови для формування толерантності, як інтеграційної якості успішної особистості, і найбільш ефективно саме гуманітарна освіта забезпечує сучасну мобільність молоді.

Аналізуючи освітню практику за останні 10–20 років, дозволимо собі стверджувати, що головним в сучасній гуманітарній освіті є цінність, яка базується на інтеграції у людських відношеннях, як безперервний зв'язок поколінь, як збереження класичних культурних сенсів та створення нових, сучасних.

Зауважимо, цінності не передаються таким шляхом, як знання. Шлях засвоєння цінностей перебуває в площині емоційного досвіду, пам'яті серця тощо. Адже повнота переживань кожного моменту життя, здібність задовольнятися ним відкривають людині багатогранність зв'язків зі світом, розвивають бажання роздумувати про сенс життя як про найвищу цінність, що, безперечно, найбільш вдало проходить саме в інтеграційній взаємодії, зокрема, у вищій школі і є суттєвим підґрунтям забезпечення сучасної мобільності молоді.

У історико-педагогічному контексті вищої педагогічної освіти XXI століття діяльність педагогів, вчених та їх орієнтація на діалоговий стиль викладання, на інтеграцію в освіті розглядається як педагогічний факт та об'єкт сучасного науково-теоретичного осмислення.

Зауважимо, духовний досвід, основні моральні аспекти навчання та виховання найбільш ефективно передаються не в словах, не в поняттях, не в повчаннях, а, перш за все, у способі поведінки, в практиці, в діях, котрі дозволяють займати активну позицію в будь-якому соціумі та, відповідно, приносити користь і, звісно, мати успішну соціальну особистісну мобільність.

У сучасній освітній практиці, інтеграційна взаємодія, діалогова позиція педагога, вихователя, наставника, їх активна діяльність саме в інтеграційній площині, стає необхідною умовою успішного професійного становлення майбутнього фахівця та забезпечення впродовж всього життя успішної мобільності.

Аналіз досліджень видатних вчених дав можливість виділити наступні тенденції вивчення проблеми інтеграції та діалогу в освіті і визначити їх у якості способів забезпечення сучасної мобільності молоді.

Тенденція перша — підвищення інтересу суспільства, філософії, науки до людини призвело до актуалізації інтересу до діалогу, тому що підвищення інтересу до людини як до суб'єкта пізнання і діяльності викликає стремління до усві-

домленого пізнання діалогу, володіння пояснювальною і передбаченою силою.

Друга тенденція — інтеграційні процеси в освіті значно розширили термінологічний смисл поняття "діалог", який дав назву діалоговому стилю навчання і ввійшов у тексти педагогічних досліджень. У контексті філософії діалог — це специфічний спосіб реалізації сутності людини, всезагальне визначення гуманітарного спрямування, неподільного його початку; унікальний всеосяжний спосіб існування культури і людини в культурі, ситуація пошуку і смислу цінностей.

Важливо відзначити, що саме в атмосфері діалогу виникає становлення людини, творіння цінностей її духовного життя.

Таким чином, у проблематиці освіти діалог розглядається як ціль, результат і зміст освіти, спосіб пізнання дійсності і дидактико-комунікативне середовище, що забезпечує рефлексію і самореалізацію людини та сучасну мобільність молоді взагалі.

Третя тенденція — потреба професіональної і загальноосвітньої школи, гімназій та ліцеїв, інших сучасних форм навчання у діалогових формах навчання, діалоговому стилі викладання. Запровадження сучасних педагогічних технологій формує потребу в педагогіці, яка володіє діалогом як необхідним, переконливим та перспективним методом.

Тенденція четверта — інтеграційний підхід до вивчення діалогу зробив його "ключем", способом становлення толерантності як поваги і прийняття культур різних народів. Діалог "відкриває" пізнання життя "як участь в діалозі" зі світом, людьми, самим собою.

П'ята тенденція пов'язана з розумінням складного впливу на внутрішній світ людини, тому що духовні цінності не можна передати шляхом пояснення, завчання, наказу, строгого контролю, зовнішнього цілепокладання. Вони формуються в житті усвідомленням життєтворчості, певним вчинком, діючим співпереживанням, відповідальним ставленням до свого покликання, "спасительным недовольством собой" (А. Ухтомський), "постоянным усилием стать человеком" (М. Мамардашвили).

Таким чином, деякі наші теоретичні та практичні напрацювання дають підстави стверджувати, що саме гуманітарна освіта, діалогова форма навчання, інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі, звернені до духовних можливостей людини, її естетичного і художньо-естетичного розвитку, є одним із найпродуктивніших шляхів досягнення просторово-часових і сутнісних вимірів життя, основою формування успішної толерантної особистості, достатньо високого рівня її соціальної мобільності.

Література

1. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — 233 с.
2. *Бех І. Д.* Життя особистості у духовному діапазоні // журнал "Рідна школа". — листоп. 2009, К. — С. 7–17.
3. *Буш Г.* Диалогика и творчество. — Рига, 1985. — 189 с.
4. *Галицких Е. О.* От сердца к сердцу: Мастерские ценностных ориентаций. — СПб., 2002, — С. 19–29.
5. *Гершунский Б. С.* Философия образования в XXI веке. — М., 1997. — 311с.
6. *Кільова Г. О.* Використання новітніх технологій у системі навчання та виховання студентської молоді // Журнал "Освіта Донбасу", № 6 (149) 2011. — С. 43–49.
7. *Мамардашвили М.* Этика мышления. — М., 2000. — 405 с.
8. *Педагогіка* вищої школи: Навч. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф. З. Н. Курленд. — К.: Знання, 2007. — 217 с.
9. *Ухтомский А. А.* Доминанта души. Рыбинск, 2000. — 146 с.
10. *Учитель* и ученик: Возможность диалога и понимания. — Т. 2 / Под общ.ред Л. И. Семиной. — М., 2002. — 451 с.
11. *Фромм Э.* Гуманістичний психоаналіз // Спб.: Питер, 2002. — 544 с.

УДК 327:351.746.1(477)

Ф. М. МЕДВІДЬ
канд. філос. наук, проф.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТБІПОЛЯРНОГО СВІТУ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *64–73*

Національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, важлива детермінанта національного відродження України. Національні інтереси, як й "інтереси рухають життям народів" (Гегель), завжди були і нині виступають у ролі рушійної сили історії, оскільки вони полягають у реалізації права кожного народу на самостійне існування та включеність його у світову цивілізацію.

Термін "національні інтереси" з'явився ще у XVI ст. У теорії міжнародних відносин це поняття вживається переважно у сфері зовнішньої політики і сприймається в розумінні "державний, народний, всенародний". Подібний підхід зумовлений і тим, що в англійській мові (як і в інших мовах германської і романської груп) термін "національний" не має чисто етнічного значення. В науковий обіг ця категорія увійшла порівняно недавно, лише в 1935 р. вона була введена до Оксфордської енциклопедії соціальних наук.

Досліджували національні інтереси цілий ряд вчених із різних галузей знань, зокрема, Ю. Римаренко, Г. Ситник, В. Горбулін, М. Поручник, А. Качинський, М. Мальський та ін.

Політико-правові засади розроблено автором [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14].

© Ф. М. Медвідь, 2012

Постбіполярний світ (система) — термін, яким позначається сучасна система міжнародних відносин. Із розпадом СРСР і "соціалістичного табору" зникла біполярність світу та конфронтація по лінії Схід — Захід; фактична перемога в "холодній війні" перетворила США на одноосібного світового лідера — єдину наддержаву у військово-політичному вимірі, яка має можливість втручатися у події, що відбуваються у будь-якій частині земної кулі. За умов нового світоустрою зменшується значення військово-силового і військово-політичних чинників, що раніше визначали реальну вагу і вплив тієї чи іншої держави. Це сприяє появі нових світових лідерів — "полюсів тяжіння" — Японії, КНР, ЄС, Австралії, Тайваню та ін. Дедалі більша кількість країн виходять із сфери суперництва великих держав і набувають здатності здійснювати самостійну політику, інколи всупереч своїм колективним покровителям. Жодна із провідних держав світу не в змозі фінансово витримати тягаря повністю самостійних дій, не здатна дозволити собі самоізолюватися в умовах глобальної економіки [4; 6; 15; 16].

Після закінчення "холодної війни" міжнародна безпека послаблюється наявністю численних конфліктів і воєн, що виникають постійно і повсюдно і мають, як правило, внутрішньодержавний характер. Зникає ідеологічне протистояння, але натомість розширюються та загострюються цивілізаційні конфлікти, спричинені національними, конфесійними, соціально-економічними і внутрішньополітичними проблемами. Сучасні міжнародні відносини формуються під впливом як доцентрових, так і відцентрових тенденцій. Глобалізація і фрагментація виявляються як діалектична єдність протилежностей. Суперечлива єдність цих різноспрямованих сил дає підстави багатьом вченим вважати, що XXI ст. буде суттєво відрізнятися від попередніх трьох із половиною століть, коли основи міжнародних відносин у їхніх загальносистемних проявах залишалися спадщиною Вестфальського миру [17; 7, *601*].

Міжнародні відносини виступають як специфічна галузь суспільних відносин; як сукупність політичних, економіч-

них, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових та інших зв'язків і взаємовідносин між основними суб'єктами світової спільноти; як поводження держав на міжнародній арені. Міжнародні відносини характеризуються специфічними формами політики, включаючи силу, баланс, гегемонію, взаємозалежність, війну і мир. Періодизація, виділення основного змісту й характеру, типологія міжнародних відносин залежать від підходів, що застосовуються вченими-міжнародниками різних наукових шкіл і напрямків. Продуктивним, на наш погляд, є розгляд школою політичного реалізму (Г. Моргентау, Р. Арон, Г. Кісінжер та ін.) і їх прихильниками міжнародних відносин крізь призму "поняття інтересу, вираженого в терміні сили". В основі міжнародної діяльності держав, на їхню думку, лежить прагнення до збільшення своєї сили та впливу. Сила (вплив) як суспільне явище має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних рушійних чинників. Серед них найважливішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж. Унаслідок боротьби за максимальне задоволення національних інтересів вони сприяють установленню на світовій арені рівноваги сил, яка є єдиним реальним способом забезпечення і збереження миру. Майже аксіоматичною є думка, до якої схиляються більшість науковців, про несумісність старого світового устрою з подальшим посиленням взаємозалежності в умовах глобалізації.

Категорія "національні інтереси", її тлумачення тісно пов'язані, на наш погляд, із розумінням процесів етногенези і націогенези, базової категорії "нація", яка віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи інших груп є наймасштабнішою і найбільш стійкою, внутрішньо структу-

рованою групою інтересів, що здатна витворювати окреме суспільство [5, *13–25*].

У сучасному світі роль націй весь час зростає, оскільки вони все виразніше виступають як базові елементи людського співтовариства, головні дійові особи політики та історичного процесу. Нація як спільнота етнополітична характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави. В силу цього для нації як етнополітичної спільноти інтереси зосереджені передусім у сферах політики й культури. Тому для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. Звідси пріоритетні національні інтереси у політичній сфері спрямовані на подальшу консолідацію нації, на створення чи збереження власної національної держави та налагодження взаємовідносин з іншими націями-держави [18].

Науковий підхід до визначення національних інтересів, безперечно, передбачає врахування історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні, як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні — як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, котра усвідомлює себе українським народом, а її члени — громадянами України, тобто мова йде про політичну націю [19, *137–168*].

У літературі національні інтереси поділяються традиційно на внутрішні і зовнішні. На наш погляд, варто говорити про національні інтереси — як внутрішні, і національно-державні інтереси — як зовнішні. Хоч, зауважимо, такий поділ є до певної міри умовний, оскільки будь-який національний чи національно-державний інтерес має, як правило, внутрішні та зовнішні аспекти.

У залежності від ступеня впливу на сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати на життєво важливі, другорядні, критичні, а за ступенем стійкості — на стратегічні, оперативні і тактичні інтереси.

Національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що склалася в країні та за її межами.

Становлення концепції національних інтересів України розпочалося з прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленого 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням.

Конституція України, Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. "Про основні напрямки зовнішньої політики України", Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України, Закон України "Про основи національної безпеки України", Універсал національної єдності, Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" (2010), Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р., № 105/2007 // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 43. — 7 березня склали основу концепції національних інтересів України. В Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, схваленої Верховною Радою України 16 січня 1997 р., визначено такі пріоритетні національні інтереси України: створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; створення самодостатньої соціально орієнтовної ринкової економіки; за-

безпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять український народ; налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту.

Після набрання чинності в липні 2003 р. Закону України "Про основи національної безпеки України" [1] втратила чинність Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, оскільки, відповідно до ст. 6 зазначеного закону, визначено пріоритети національні інтереси, що майже тотожні змісту категорії "пріоритетні національні інтереси". Однак, категорія "пріоритети національні інтереси України" несе дещо інше смислове навантаження, ніж базова категорія "пріоритетні національні інтереси України", хоч законодавець ототожнив їх майже за змістом.

Із метою реалізації пріоритетів національного розвитку Універсалом національної єдності запропоновано план дій для забезпечення національної єдності.

В умовах формування механізмів міжнародної колективної безпеки [20] стратегічною метою політики національної безпеки України, як визначає Стратегія національної безпеки України, що затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р., є забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, дотримання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення. Національна єдність як запорука забезпечення ефективного захисту інтересів особи, суспільства і держави досягається за умов поваги до гідності людини та реалізації таких ***життєво важливих***

національних інтересів України: прав і свобод людини і громадянина; суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права; соборності держави на основі консолідації усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України; конкурентоспроможності держави та економічного добробуту населення шляхом всебічного розвитку людського, науково-технічного, інноваційного потенціалів країни; удосконалення механізмів реалізації конституційного принципу розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову; неухильного дотримання гарантій незалежності та об'єктивності суду; обмеження втручання держави у діяльність економічних об'єктів, громадян, громадських організацій та політичних партій, релігійних об'єднань; безпечних умов життєдіяльності, захисту навколишнього природного середовища; збереження і розвитку духовних і культурних цінностей суспільства; гармонійних відносин з іншими державами світу, сприйняття Української держави міжнародним співтовариством як повноцінного і рівноправного його члена [3].

У 2010 р. прийнято Закон України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [2].

Послання Президента України до Українського народу (3 червня 2010 р.) визначає "Головне завдання зовнішньої і безпекової політики — захист національних інтересів у світі, що змінюється". Тоді ж з'являється проект "Стратегії національної безпеки України у світі, що змінюється".

Аналіз національних і національно-державних інтересів ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується етносоціальною спільнотою як інструмент здійснення внутрішньої та зовнішньої політики.

Національні інтереси, на наш погляд, можна визначити, виходячи саме з суттєвих ознак нації як етносоціальної спільноти. Структура національних інтересів змінюється залежно

від завдань нації, ступеня (етапів) її сконсолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо).

Щодо нації-держави, як суб'єкта міжнародного права, то національний інтерес звернений всередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак.

Націю — державу як суб'єкта міжнародних відносин, вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, що виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України в перехідний період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, що повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації в державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованих входжень у систему колективної та міжнародної безпеки.

Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі й дії на міжнародній арені.

Становлення концепції національних інтересів України сприятиме швидкому усвідомленню тожсамості державних структур і дасть можливість державі проводити активну внутрішню і зовнішню політику, що приведе до формування реальної політики, пропаганди базових національних інтересів та зовнішньополітичних пріоритетів, просування їх у внутрішній і зовнішній політиці.

Література

1. *Закон* України “Про основи національної безпеки України”// Урядовий кур’єр. — 2003. — 30 липня.
2. *Закон* України від 1 липня 2010 року “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua
3. *Про стратегію* національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р., № 105/2007 // Урядовий кур’єр. — 2007. — № 43. — 7 березня.
4. *Грищенко К. І.* Україна НАТО: минуле, сучасне та майбутнє // Наука і оборона. — 2012. — № 2. — С. 12–17.
5. *Кожара Л.* Єврозона — що буде завтра? 28–29 червня лідери Європейського Союзу зберуться на черговий саміт. Ця зустріч за своєю важливістю перевершить усі попередні “кризового” періоду // День. — 2012. — 26 червня.
6. *Каппелер Андреас.* Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії // Україна. Процеси націотворення / Упорядник Андреас Каппелер; пер. З нім. — К.: К.І.С., 2011. — С. 13–27.
7. *Манжола В., Божко С.* Постбіполярна система // Політична енциклопедія. — К.: Парл. вид-во, 2011. — 601 с.
8. *Медвідь Ф. М.* Політико-правові засади аналізу категорії “національно-державні інтереси України” в системі міжнародних відносин // Наукові записки / Курасівські читання-2005. — К.: ІПіЕНД, 2006. — Вип. 30, кн. 2. — С. 341–351/Сер. “Політологія і етнологія”.
9. *Medvid F.* Interesy narodowe i priorytety geopolityczne Ukrainy — zarys tematyki // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne — 2006. — № 2. — С. 59–66.
10. *Медвідь Ф. М.* Політико-правові засади концепції національних інтересів України // Політичний менеджмент. — 2007. — № 1(10). — С. 66–73.
11. *Медвідь Ф. М.* Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в умовах розширення Європейського Союзу: політико-правові аспекти // Вісник

Львівського університету. Серія міжнародні відносини. — 2007. — Вип. 18. — С. 44–50.
12. *Медвідь Ф. М.* Національні інтереси України: виклики, небезпеки, загрози // Юридичний вісник України. — 2008. — № 34. — 23–29 серпня.
13. *Медвідь Ф. М.* Історія і теорія становлення системи національних інтересів України: правові колізії //Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К.: 2008. — Вип. 42. (підсекція "Курасівські читання"). — С. 210–221.
14. *Медвідь Ф. М, Буга Р. І.* Національні інтереси України та їх пріоритети в умовах глобалізованого світу: небезпеки та загрози // Наукові праці МАУП /Редкол.: В. Б. Захожай (гол.ред.) [та ін.]. — К.: МАУП, 2001. — Вип. 3 (26). — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. — С. 112–117.
15. *Партнерство* Україна — НАТО: час усвідомлення нових реалій, потреб і нових підходів. — К.: Центр Разумкова, 2012. — 20 с.
16. *Сірук М.* Україна — НАТО: що після позаблокового статусу; Роберт Нурік: Нам потрібно розпочати процес планування нових рамок наших відносин // День. — 2012. — 26 червня.
17. *Суботін А. А.* Постбіполярна система міжнародних відносин // Система міжнародних відносин. — К., 2007.
18. *Строуб Тэлботт*: "Вызов настоящего — сформулировать национальные интересы так, чтобы они соответствовали XXI веку". Интервью А. Гетьманчук // Зеркало недели. — 2010. — 3–9 апреля.
19. *Українська* політична нація: ґенеза, стан, перспективи/ За ред. В. С. Крисаченка. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.
20. *Україна* в системі міжнародної безпеки // Національний інститут проблем міжнародної безпеки. — К.: ПЦ "Фоліант", ВД "Стилос", 2009. — 572 с.

УДК 303.446.2

І. С. БАХОВ
канд. пед. наук, проф. кафедри іноземних мов
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

РОЛЬ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *74–81*

XXI століття — це епоха докорінних змін, час співпраці націй і так званої "глобалізації", століття нової культури та впровадження нових технологій, що пред'являють до особистості вимоги на рівні розуміння нових можливостей.

Найважливішою закономірністю розвитку сучасного суспільства є зближення країн і народів, посилення їх взаємодії та глобалізація світу. Все це обумовлює зміни в освіті, якій належить вирішити складне завдання підготовки молоді до життя в умовах багатонаціонального та полікультурного середовища, до діалогу та міжкультурної взаємодії.

Сучасне українське суспільство є полікультурним, оскільки воно об'єднує людей різних національностей з усіма формами взаємодії та взаємовпливів.

Визначення поняття "полікультурне суспільство" дають багато дослідників, зокрема російський дослідник М. Матіс зазначає, що "... полікультурне суспільство — найважливіша й основна категорія соціальної філософії й теоретичної соціології, що означає історично конкретний тип соціальної системи, яка припускає об'єднання людей різних національностей з усією сукупністю форм взаємодії і взаємозалежностей, де економіка виконує функцію адаптації, політика — досягнення мети, а культурні символи — підтримка зразка взаємодій

© І. С. Бахов, 2012

у системі" [5, с. *18*]. Отже, наведене визначення свідчить, що полікультурне суспільство поєднує людей, які належать до різних культур і мають позитивні взаємини. Стосунки, що складаються в такому суспільстві, спонукають людей до формування готовності жити в умовах його середовища. Основи готовності закладаються в системі освіти.

Аналізуючи працю М. Матіса, М. Рудь виділяє три моделі полікультурного суспільства.

Перша модель характеризується різноманіттям у єдиному. Це перспективна цілісність, що використовує стратегію демократичного об'єднання народів і їхніх культур для прогресивного руху суспільства до вищих форм. Образне уявлення такої моделі може асоціюватися з багатобарвною гармонією фарб у єдиній суцільній картині.

Друга модель полікультурного суспільства може виглядати як одноманітне єдине. Досягненню цілей такої моделі суспільства сприяють різноманітні доктрини "стирання граней", "стирання істотних розбіжностей", "створення монолітного суспільства" й таке інше. Така цілісність, на наш погляд, безперспективна, оскільки, як правило, супроводжується жорстким придушенням унікальної розмаїтості різноманітних етнічних, регіональних, місцевих та інших особливостей. Основним принципом керівництва й життєдіяльності такої цілісності виступає тоталітаризм. При цьому стратегічним принципом у такому суспільстві є теорія "плавильного казана", при якому переплавляються й перемелюються всі національні культури. Образно таке полікультурне суспільство асоціюється із сірою одноманітністю (Північна Корея, Албанія).

Третя модель полікультурного суспільства може виглядати як різноманітно-розчленоване. У такому суспільстві основним керівним принципом є "розділяй і пануй". Цю модель характеризує роз'єднаність і хаос, де "всі етнічні утворення та їхні культури відособлені й не контактують" [5, с. *37*].

Виділивши моделі, дослідниця подає своє визначення полікультурного суспільства як складної системи, що об'єднує

людей різноманітних національностей з усією сукупністю їхньої взаємодії й взаємозалежності.

Одним із головних чинників актуалізації полікультурної освіти є розширення міжнародного співробітництва. Взаємодія вимагає діалогу між націями та їх культурами. При цьому необхідно враховувати традиції, що складалися у кожного етносу, вивчати особливості культури країни.

Сучасні темпи розвитку процесу глобалізації впливають на інтенсивність міжкультурної комунікації, яка є однією з галузей, що швидко розвивається та має попит. Міжкультурне спілкування визначається як процес обміну інформацією між окремими особистостями та групами людей, що мають суттєві відмінності у сприйнятті та поведінці [2]. Такі відмінності впливають на характер, форму та результат спілкування. Учасники процесу міжкультурної комунікації долучають до нього особливості своєї культури, які виконують функцію основи інформації, що передається та отримується. Успіх цього процесу залежить від розуміння учасниками цих відмінностей та усвідомлення єдності та доцільності в досягненні поставленого завдання.

Інтеграція нашої країни до загальноєвропейського економічного і культурно-освітнього простору, входження України в світовий освітній простір висувають якісно нові вимоги до системи підготовки фахівців вищої школи особливо у сфері міжкультурної комунікації.

У даний час центральне місце в педагогічному процесі має зайняти формування здатності до участі в міжкультурній комунікації, що особливо важливо нині, коли гостро постала проблема виховання толерантності до чужих культур, пробудження інтересу і поваги до них.

Освітній простір у полікультурному суспільстві має будуватися з урахуванням сучасного соціокультурного середовища. Ця проблема активно розробляється сьогодні у вітчизняній та зарубіжній науці [1; 3; 4; 7].

На сучасному етапі світова освіта починає проводитися в контексті особистісної орієнтованості та діалогу культур.

Її основною метою стає підготовка не просто високопрофесійного фахівця у своїй галузі, а людини культури, здатної до мирного співіснування в суспільстві, заснованому на гуманістичних демократичних цінностях, спілкуванню і співпраці з людьми різних національностей, рас, віросповідань і культур.

Полікультурна освіта є засобом зниження напруженості в суспільстві, оскільки однією з її найважливіших функцій є навчання людей принципово новому ставленню до спільного проживання в одній державі представників різних етносів.

При цьому полікультурна освіта покликана враховувати цілісну картину світу та бути спрямованою, перш за все, на гуманізацію знань, на формування гуманістичного світовідчуття і світосприйняття як основи моральної відповідальності людини перед іншими людьми, суспільством, природою, на вибудовування особливих гуманних людських відносин до кожної людини як до неповторної особистості .

На відміну від Заходу, де ідеї полікультурної освіти вивчаються вже кілька десятиліть, в Україні вони тільки починають отримувати свій розвиток.

Полікультурна освіта для України — порівняно нове явище. Як видається, осередок різноманіття національних і етнічних культур, що історично склався, створює сприятливі передумови для формування полікультурної освіти.

Глобалізація висуває перед освітою складне завдання підготовки молоді до життя в умовах полікультурного середовища. Важливо навчити молодь спілкуватися і співпрацювати з людьми різних національностей, рас, віросповідань, розуміти й цінувати своєрідність різних культур, виховати її в дусі толерантності.

Полікультурна освіта розглядається сьогодні як процес залучення підростаючого покоління до етнічної, національної та світової культури; як розвиток і формування вміння жити в полікультурному поліетнічному світі; як процес виховання нового покоління, що володіє загальнопланетарним мисленням.

Основу полікультурної освіти складають виховання та освіта в контексті діалогу культур:

- виховання толерантності та релігійно-етнічної культури;
- освоєння загальнолюдських цінностей світової та національної культури;
- виховання культури міжнаціонального спілкування.

Таким чином, полікультурна освіта характеризується наявністю гуманістичної освітньої ідеології і провідного особистісно-орієнтованого типу освіти. Вищою цінністю полікультурної освіти є людина, особистість учня.

Мета полікультурної освіти полягає у формуванні людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональному і полікультурному середовищі, що володіє розвиненим почуттям розуміння і поваги до інших культур, умінням жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань.

Вступ України у світовий соціокультурний освітній простір поставив перед українськими педагогами конкретні завдання, головними з яких, на наш погляд, є:

1) оволодіння учнями культурою свого власного народу, що є обов'язковою умовою інтеграції в інші культури;
2) формування в учнів уявлень про різноманіття культур у світі;
3) виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечує прогрес людства та умови для самореалізації особистості;
4) розвиток практичних умінь і навичок взаємодії з представниками різних культур;
5) створення умов для інтеграції учнів в культури інших народів;
6) виховання учнів у дусі миру, толерантності, гуманності.

У процесі полікультурної освіти здійснюється прилучення особистості до рідної культури, а від неї — до української і світової. Природно, ефективність полікультурного освіти визначається багатьма факторами і умовами, але при цьому особливу значимість набувають професійно-особистісний рівень розвитку педагога, його культура і компетентність, тому що

полікультурна освіта починається, на нашу думку, з викладача, який відповідає за професійну підготовку майбутніх фахівців у сфері міжкультурних комунікацій.

Навчання іншомовній культурі використовується сьогодні не тільки як засіб міжособистісного спілкування, а і як засіб збагачення духовного світу особистості на основі придбання знань про культуру країни досліджуваної мови, знань про характерні особливості носіїв тієї чи іншої культури.

Необхідність оволодіння соціокультурним контекстом при міжкультурному спілкуванні є очевидною, оскільки розуміння включає в себе не тільки вербальний текст, а й те, що його супроводжує і що обумовлює та стимулює, тобто фонові знання.

У рамках власної культури створюється досить міцна ілюзія свого бачення світу, способу життя, менталітету і т. д., як єдиного можливого і, головне, єдино прийнятного. Культурний бар'єр, таким чином, є набагато небезпечним і неприємним аніж мовний. Він небезпечний тим, що соціокультурні помилки, які допускаються в процесі міжкультурного спілкування між представниками різних країн, зазвичай сприймаються набагато болючіше, ніж мовні помилки, незважаючи на те, що перші більш вибачливі: відмінності культур не узагальнені в набір правил, як відмінності мов, немає ні граматик, ні словників культур.

Засвоєння "чужої" культури — це складний процес взаємодії всередині людини розуміння та розмежування, де "своє", а де "чуже", що неминуче знаходить відображення як у мові й поведінці, так і вчинках на підсвідомому рівні.

Соціокультурна компетенція передбачає вміння використовувати національно-специфічні знання, знання мовного етикету, а також комунікативні техніки для досягнення взаєморозуміння з носіями іншої культури.

Формування соціокультурної компетенції передбачає вміння долати можливі труднощі за допомогою вербальних та невербальних засобів, оцінюючи емоційний рівень і стиль взаємодії, цілі та умови спілкування.

На наш погляд, вивчення культурного різноманіття, що існує в рамках однієї нації, має стати складовою частиною програми з навчання міжкультурної комунікації. Для студентів повинна стати звичною ідея "політичної коректності", толерантності, щоб вони могли попередити можливі міні-конфлікти і забезпечити успішне досягнення цілей комунікації без обмеження почуттів і гідності співрозмовника.

Навчання культурі мовного спілкування набуває сьогодні особливої актуальності в міжкультурному контексті. Під культурою мовного спілкування розуміється високо розвинуте вміння здійснювати комунікацію відповідно до норм, історично сформованих у даному мовному колективі, з урахуванням психологічних механізмів впливу на адресата з метою досягнення найбільшого запланованого прагматичного результату.

Отже, полікультурна освіта покликана розширювати горизонти освітньої діяльності, сприяти формуванню в індивіда поліфонічного сприйняття світу, культивувати толерантність як моральний ідеал та норму поведінки. Керуючись принципами такої освіти, педагоги виховують повагу та визнання мов та культур усіх етнічних груп. Запровадження засад такої освіти сприятиме забезпеченню рівних можливостей на здобуття освіти у навчальних закладах для студентів, незалежно від статі, соціальної, етнічної, расової, культурної приналежності.

Література

1. *Болгаріна В., Лощенова І.* Культура і полікультурна освіта // Шлях освіти. — 2002. — № 1. — С. 2–6.
2. *Гасанов З. Т.* Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения // Педагогика. — 1996. — № 6. — С. 51–55.
3. *Кузьменко В. В., Гончаренко Л. А.* Полікультурність як засіб формування особистісного світосприйняття міжет-

нічних стосунків // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. “Проблема цілісного розвитку особистості студента як суб’єкта педагогічної взаємодії (глобальні і регіональні тенденції)”. — Донецьк. — 2004. — С. 19–23.
4. *Лощенова І. Ф.* Розвиток ідей полікультурного виховання у світовій педагогічній думці // Педагогіка і психологія. — 2002. — № 1–2. — С. 68–77.
5. *Рудь М. В.* Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону). Дис. канд. пед. наук. — Луганськ. — 2002. — С. 5.
6. *Юр’єва К.* Зміст і шляхи формування полікультурної компетентності педагогів // Управління школою. — 2004. — № 33. — С. 10–11.
7. *Nieto Sonia.* Affirming Diversity: the Sjciopolitical Context of Multicultural Education. — Longman, 2000. — P. 307.

УДК [378. 016 : 811] (420) (0.43.3)

І. О. ШЕСТОПАЛОВА
доц. кафедри теорії та практики
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

РОЛЬ ІНОЗЕМНИХ МОВ У СВІТЛІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *82–87*

Створення спільного європейського економічного і культурного простору, яке відбувається завдяки світовим глобалізаційним процесам, призвело до виникнення спільного європейського ринку праці.

Необхідність адаптації індивідів до нових технологічних, економічних і культурних умов сучасної Європи є стимулом для посилення *транснаціональної соціальної мобільності* населення європейських країн, яке виражається в професійному, кваліфікаційному, соціальному, галузевому, територіальному та інших переміщеннях індивідів. У даних умовах соціологи зосереджують увагу на їх шансах на кар'єру, а також на фактах її усвідомлення, на цілях і мотивах; економічні явища аналізуються як чинники формування транснаціональної *трудової мобільності.*

Важливим чинником трудової мобільності, значення якого постійно зростає, є освіта — саме вона стає передумовою та індикатором соціального становища працівників. Освіту називають прогресивним чинником вертикальної мобільності, адже чим вищий освітній рівень, тим вища ймовірність переміщення за статусом на транснаціональному трудовому рин-

© І. О. Шестопалова, 2012

ку. Європейська політика, орієнтована на створення європейського наукового та освітнього простору, наполягає на необхідності забезпечення і поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, усунення існуючих перепон для розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників і управлінців вищої школи задля підвищення їх спроможності до працевлаштування.

Так, одним із головних завдань Болонського процесу визначається побудова Європейського простору вищої освіти як *передумови розвитку мобільності громадян* із можливістю їх працевлаштування, а серед факторів, що обмежують європейську мобільність, зазначаються фактори як правового, соціоекономічного, так і *лінгвістичного характеру*, адже знання іноземних мов, за документами Болонського процесу, віднесено до найважливіших складових стандарту освіти XXI століття. ("Освіта — підготовка — дослідження: перешкоди для транснаціональної мобільності" (1996 р.). Таким чином, знання іноземних мов є обов'язковою умовою доступу до вищої освіти, до працевлаштування в будь-якій європейській країні.

Підвищення статусу мовної освіти в Європі призвело до активізації пошуків шляхів ефективного навчання іноземних мов. Перш за все, у відповідності до визначених Радою Європи гуманістичних і демократичних принципів освіти, головною парадигмою мовної підготовки була проголошена особистісно-орієнтована модель навчання іноземних мов у ВНЗ.

Пошук шляхів *практичного втілення* гуманістичних і демократичних принципів через особистісно-орієнтовану модель навчання студентів іноземних мов відбувався на основі новітніх *психолінгвістичних* досліджень, які активно проводились останніми роками науковцями європейських країн і досягли особливого розвитку в психолого-педагогічній науці Великої Британії. Характеристики учнів і їх розходження у здібностях, мотивації, вікові особливості досліджувалися в роботах таких представників психолого-педагогічної науки, як К. Діллер, Ф. Генессі, І. Хамаян, П. Джоунс, К. Нельсон,

П. Скехан, Дж. Апшер, в яких доводилось, що процес навчання мови має багатофакторну природу і на його ефективність впливають різноманітні психологічні фактори.

На думку більшості психологів і педагогів базисом для концепції мовного навчального процесу є вивчення індивідуальних особливостей учнів і закономірностей навчального процесу у співробітництві мовної педагогіки, психології і психолінгвістики, на основі чого розробляється потім модель навчального процесу і відповідні до неї навчальні матеріали.

У даній ситуації перед англійськими вченими в першу чергу повстало питання про те, які саме характеристики студентів необхідно приймати до уваги при плануванні навчального процесу, що і визначило напрямок подальших досліджень. Цінним досягненням є спроба зазначених дослідників розглянути усі, досліджувані дотепер окремо індивідуальні особливості студентів в комплексі, у взаємодії, що привело до визначення цілого ряду психологічних та нейрофізіологічних факторів, які діючи укупі визначають навчальні переваги студента і формують його індивідуальний *стиль* у навчанні іноземних мов.

Узагальнюючи накопичений численними психолінгвістичними дослідженнями теоретичний і практичний досвід, сучасні дослідники визначають чотири основних навчальних стилі:

- ***конкретний*** *тип*, для якого з точки зору психолінгвістики притаманним є перевага до навчання в ігровій формі, до парної і групової роботи, навчання за допомогою відеоматеріалів;
- ***аналітичний*** *тип*: перевага до логічного, дидактичного способу навчання, перевага до читання, занять за підручниками і виконання вправ; схильність до самостійної роботи в індивідуальному режимі;
- ***комунікативний*** *тип*: перевага до комунікативної методики навчання, усних форм роботи в парному, груповому та фронтальному режимах, сприйняття лексики на слух, внаслідок чого необхідним є використання аудіоматеріалів, діалогів, пісень, дискусій і бесід;

- ***авторитарний*** *тип*: перевага до зорового сприйняття лексики, граматичних завдань і письмових видів роботи, потреба у вказівках і роз'ясненнях викладача

Багаторічні дослідження англійських вчених у галузі мовної педагогіки призвели до наступного висновку: оскільки студенти відрізняються по багатьох параметрах, то наші програми і методики повинні відображувати і враховувати це і для різних типів студентів — необхідно застосовувати *різні форми і методи викладання мови*. Відповідність форми і змісту навчання індивідуальним особливостям студентів має величезний вплив на результати навчання: якщо навчальний процес побудований всупереч об'єктивним особливостям особистості, його ефективність знижується, і — навпаки.

Необхідні пошуки практичного забезпечення такої відповідності, конкретних гнучких способів навчання, які б дозволили це пристосування, заклали наукову основу до оцінювання та вибору методів та форм навчання і призвели до виникнення концепції ***гнучкого вивчення*** іноземних мов, яке відбувається на основі його всебічної індивідуалізації.

Сутність даної теорії полягає в ідеї про те, що усі структури навчання — *програми, зміст, методи, навчальні матеріали, система оцінювання* — необхідно зробити гнучкими настільки, щоб їх можна було максимально погодити з інтересами, цілями, характеристиками індивідуума засобами індивідуалізації, яка допоможе зламати і перебороти твердість структури заняття (Д. Ньюнан; І. Тароун, Дж. Юл; І. Тюдор).

Характерною рисою сучасної теорії гнучкого навчання є критика "концепції методу", що превалювала в теорії навчання мов раніше. Тепер педагоги відкидають існування універсального, єдино правильного, взагалі рекомендованого і застосованого методу навчання, і затверджують новий еклектичний підхід до навчання, що одержав свій розвиток останніми роками і є основою розвитку педагогіки іноземних мов у Великій Британії нині.

Концепція гнучкого навчання мов не має на увазі прихильність до чітко обмеженої школи або методики мовної

підготовки студентів із точно вираженими визначеннями й чіткою програмою дій. Її прихильники вважають, що більшість методів рекомендують універсальний, уніфікований підхід до всіх, тому що засновані на подібності студентів, тоді як саме розходження є набагато важливішими. Такий підхід діаметрально протилежний ідеям концепції гнучкого навчання мов, яка відкидає чіткі визначення, рецепти та загально застосовувані формули і підкреслює, що немає ідеальних або слабких методик викладання мов, є тільки ті, які підходять або не підходять даному індивіду, що підтверджується тим фактом, що ніколи не буває єдиного ставлення до будь-якої, навіть самої популярної з них.

Підсумовуючи теоретичні основи концепції гнучкого навчання, яка набула динамічного розвитку у педагогічній науці Великої Британії останніми десятиріччями, зазначимо, що основними її складовими є такі характеристики, як: гнучкість змісту навчання; гнучкість методів навчання; гнучкість форм навчання; гнучкість засобів навчання; необхідність аналізу потреб і визначення навчального стилю студентів; урахування результатів проведеного аналізу під час планування та організації навчального процесу; активна роль студентів у плануванні; усвідомлене та відповідальне ставлення до свого навчального процесу; підготовка викладачів до здійснення гнучкого навчання.

Отже, сучасні підходи європейської психолого-педагогічної науки до забезпечення ефективної іншомовної підготовки студентів, намагаючись зберегти гуманістичні та демократичні принципи освіти, визнають необхідність особистісно-орієнтованого підходу у процесі навчання іноземних мов, який втілюється у навчальному процесі за допомогою системи гнучкого навчання, що охоплює усі сторони навчального процесу: навчальні програми, навчальні матеріали, технологію отримання та використання інформації про індивідуальні особливості, переваги та очікування студентів, психологічну та стратегічну підготовку студентів до індивідуалізації, психологічну та стратегічну підготовку викладачів до

індивідуалізації, формування мовних груп, опитування та оцінювання.

Максимальне пристосування навчального процесу, усіх його складових до кожного студента дає можливість використати весь потенціал особистості і досягти максимально позитивних результатів у навчанні людини іноземної мови, що в свою чергу має величезне значення в її подальшій самореалізації на міжнародному ринку праці.

Література

1. *Болонський* процес: Нормат.-правові докум./ Уклад. З. І. Тимошенко, І. Г. Оніщенко, А. М. Грехов, Ю. І. Палеха. — К.: Європ. ун-т, 2004. — 102 с.
2. *Allwright R.* Individualisation and autonomy in whole-class instruction. — ELT Documents, 131, 1998 — P. 35–44.
3. *Jones P.* Psychological, social and personal factors in second language acquisition. — Los Angeles, 2007. — 247 p.
4. *Skehan P.* Individual differences in second language learning. — London: Edward Arnold, 1989. — 168 p.
5. *Skehan P.* Cluster analysis and the identification of learner types. — Oxford, 1986. — 360 p.

УДК 342.57

Ю. Р. МІРОШНИЧЕНКО
канд. політ. наук, доц. кафедри конституційного, муніципального та міжнародного права
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *88–101*

Питання належного забезпечення конституційно-правових основ форми державного правління були актуальними для України на всіх етапах її суверенного розвитку, свідченням чого є, зокрема, постійні процеси конституційного реформування. При цьому під формою державного правління розуміється спосіб організації державної влади, який засвідчує взаємозв'язки між вищими органами держави, насамперед, між органами законодавчої та виконавчої влади, особливості статусу глави держави [1], інституціонально-функціональна система верховної влади, зміст якої визначається певним порядком формування, принципами організації та взаємодії її суб'єктів — вищих органів державної влади [2, с. *514*].

Словацький учений П. Кресак визначає форму правління ("форму уряду") в широкому і вузькому значеннях. Відповідно, у першому сенсі зазначеного терміну форма правління означає залучення населення до державної влади (політичний режим держави), характеризує склад, спосіб утворення та взаємовідносини між парламентом, урядом і главою держави. У вузькому значенні модель влади ототожнюється з формою правління, означаючи організацію взаємовідносин між парламентом, урядом і главою держави та спосіб їх утворення [3, с. *130–131*].

© Ю. Р. Мірошниченко, 2012

Російські вчені М. Баглай та В. Туманов зміст поняття "форма правління" вбачають у порядку формування та взаємовідносинами глави держави, парламенту й уряду, де останні діють у межах збалансованої системи законодавчої та виконавчої влади з чітко виписаними межами компетенції глави держави [4, с. *488*].

Термін "форма правління" є усталеним у світовій конституційній практиці як відповідне поняття та принцип, що слугують процесу розподілу повноважень та взаємодії гілок влади. Першість щодо запровадження зазначеного терміну належить законодавцям Швеції, де його було вперше вжито на офіційному рівні: у 1772 р. прийнято правовий акт, який визначив організацію та процес функціонування державної влади. Форма правління як характеристика системи відносин влади відображена, зокрема, в Конституціях Норвегії 1814 р., Португалії 1826 р., Саксонії 1831 р., Франції 1848 р. [5, с. *55*]. Основні Закони Туреччини 1982 р., Сальвадора 1983 р., Ефіопії 1987 р. та ін. мають спеціальні розділи з назвою "Форма держави".

У цілому теоретико-правова проблематика форми правління висвітлена у працях вітчизняних вчених-правознавців, зокрема, С. Бостана, І. Варзаря, А. Георгіци, Ж. Дзейко, О. Зайчука, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копєйчикова, О. Копиленка, Р. Мартинюка, А. Мацюка, М. Недюхи, Н. Нижник, В. Погорілка, А. Портнова, Д. Притики, В. Протасової, П. Рабіновича, А. Селіванова, В. Селіванова, В. Сіренка, М. Ставнійчук, Ю. Тодики, Ю. Фрицького, М. Цвіка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін. Зазначеною проблематикою плідно обіймаються також зарубіжні вчені: М. Баглай, П. Баренбойм, І. Гомеров, Е. Григоніс, Р. Дарендорф, М. Дюверже, Л. Ентін, Х. Дж. Лінц, М. Марченко, А. Мішин, Ф. Моро, В. Нгуен, В. Нерсесянц, Ю. Тихомиров, В. Четвернін, В. Чиркін та ін.

Основними формами державного правління прийнято вважати, як відомо, президентську, парламентську та змішану, котрі пройшли випробування як світовою, так і вітчизняною практикою владарювання.

До головних правових ознак президентської форми державного правління можна віднести: а) пряме обрання громадянами за результатами всенародних виборів глави держави як глави виконавчої влади, гаранта конституції, посадової особи, що формує уряд; б) право відкладального вето президента на законопроекти парламенту; в) сумісність депутатського мандату з членством в уряді; г) відсутність інституту відповідальності уряду перед парламентом; д) наявність системи стримувань і противаг у функціонуванні гілок влади, розмежування останньої на законодавчу, виконавчу та судову; е) унеможливлення розпуску парламенту президентом. Отже, президентська республіка є різновидом республіканської форми правління, який характеризується тим, що обраний на загальних виборах президент юридично і фактично є главою держави та главою виконавчої влади [6, с. *410*].

Парламентську форму державного правління характеризують такі основні ознаки: а) визначальна роль партії чи коаліції, що перемогла на виборах до парламенту та сформувала парламентську більшість у частині, передусім, формування уряду; б) Кабінет міністрів як центр прийняття політичних рішень є виконавчою гілкою влади, формується парламентом за участю глави держави; в) посади голови уряду, його члена є сумісними з депутатським мандатом; г) уряд відповідальний лише перед парламентом; д) президент обирається парламентом або спеціальним органом, що створений на його основі; е) відсутні чіткі законодавчо визначені розмежування влади. Сутність парламентської республіки полягає, як стверджує російський дослідник К. Соколов, в тому, що діяльність глави держави обумовлена вказівками парламенту [7]. Парламентська форма правління, стверджує М. Орзіх, є ефективною за умови виконання трьох обов'язкових правил: а) завершеності побудови системи влади в центрі і на місцях; б) завершеності конституційного реформування; в) неухильного дотримання чинної Конституції України, визнання її верховенства [8, с. *150*].

При цьому перевага парламентської системи вбачається в тому, як справедливо наголошує А. Георгіца, що вона забезпе-

чує достатньо тісний зв'язок із принципом народного представництва [9, с. *259*].

Натомість висловлюються й інші думки. Так, А. Колодій стверджує, що модель державного правління з парламентським типом владарювання (чисто парламентська та парламентсько-президентська) мало підходять для України як з політичних, так й історико-культурних чинників [10]. Хоча наголошуючи, що за доби незалежного існування України було випробувано практично всі форми державного правління, маємо підкреслити: будь-які оціночні судження є достатньо умовні. Адже жодна із форм державного правління не була належним чином законодавчо оформленою.

Натомість змішана форма державного правління, будучи своєрідним поєднанням двох вищезазначених, може бути охарактеризована такими політико-правовими ознаками: а) уряд формує спільно президент й парламент, цей найвищий виконавчий та розпорядчий орган є відповідальний як перед главою держави, так і перед вищим законодавчим органом країни; в) дуалізм виконавчої влади; г) президент обирається шляхом загальних і прямих виборів, він є арбітром та (або) гарантом Конституції; д) застосування інституту контрасигнування є обмеженим; е) передбачено схвалення програми дій уряду в парламенті, що означає надання йому довіри.

Термін "змішана форма правління" (чи напівпрезидентська — *semi — presidential*) досі не є чітко визначеним попри ґрунтовні академічні розвідки М. Дюверже, який вважає, що напівпрезидентське (змішане) правління характеризується обранням глави держави шляхом прямих загальних виборів, який має повноваження більші, ніж за умов парламентської форми правління. Хоча уряд на чолі з прем'єр-міністром може бути відправлений у відставку за результатами парламентського голосування [11]. Змішана форма правління, будучи поєднанням характерних ознак президентської та парламентської республіки спроможна, на думку вчених, забезпечити необхідний баланс повноважень органів державної влади, що, як правило, позитивно позначається на процесі їх-

нього функціонування і, відповідно, має розглядатися як достатньо варіативна принаймні порівняно з іншими типами політико-правового владарювання [12, с. *526*].

Водночас мають місце інтерпретації сутності вищезазначеної форми правління як тимчасового компромісу гілок влади, оскільки є неминучою подальша еволюція республіканського устрою — в бік суттєвого посилення повноважень парламенту й уряду чи президента країни. Деякі вчені взагалі не визнають змішані форми правління як самостійні [13, с. *246–250*; 14, с. *111–112*; 15, с. *65*].

Зазначене не може не позначатися не лише на критеріях віднесення, а й типології тієї чи іншої держави за формою (типом) правління. Так, одна група науковців вважають Францію, Фінляндію, Україну, Білорусь [16, с. *163*] країнами зі змішаною формою владарювання, інші додають до цього переліку Польщу, Португалію, Румунію, Грузію та Росію [17, с. *169, 136*], Болгарію і Австрію [18, с. *225*], Чехію, Італію, Литву та Естонію [19, с. *20*]. Брак єдиних критеріальних вимірів призводить до своєрідного класифікаційного "хаосу", диверсифікує конституційно-правове врегулювання окремих сфер життєдіяльності сучасного суспільства. І це при тому, що П'ята Республіка у Франції вважається класичною змішаною республікою [18, с. *225*; 20, с. *744*; 21, с. *90*; 22, с. *130*; 23, с. *95*; 24, с. *71–74*; 25, с. *18–31*; 26, с. *79*].

Однак за будь-яких умов змішана форма правління має розглядатися як самодостатній, самостійний спосіб владарювання, витоками та сутнісною основою якого є народовладдя.

Як свідчить досвід українського парламентаризму, найбільш ефективне функціонування змішаної форми правління має місце за умов, коли і президент, і більшість депутатів парламенту репрезентують одну політичну силу чи коаліцію. Хоча, як наголошує А. Кулябін, важливо враховувати, що будь-яка форма державного правління є історично та соціально обумовленою, і в своїй сутності має зводитися до класичного варіанту, в основі якого — монархія чи республіка. Тому говорити про переваги тієї чи іншої форми не зовсім

коректно: ефективність форми правління забезпечується мірою оптимальності поєднання класики з її модерном, змінами відповідно до особливостей соціально-політичної ситуації в країні [27]. Цієї ж думки дотримується і Є. Григоніс, який констатує, що за ознаками демократичного політичного режиму, ефективної системи поділу влади відмінність парламентської і президентської форм правління не має принципового значення, хоча країни з парламентською чи змішаною формами правління є, як правило, більш розвиненими, ніж держави з президентською формою правління [28, с. *196–197*]. До того ж Україна, принаймні поки що, не може претендувати на вищезазначену форму правління, зважаючи на слабкість структур громадянського суспільства, впливу останнього на процеси державотворення в країні [29]. Так само Україна, принаймні за юридичними ознаками, ніколи не була президентською республікою, хоча в Концепції нової Конституції України, ухваленої Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р., зазначалось, що формою організації державної влади в Україні має бути президентська республіка. Однак зазначений припис у подальшому в законотворчій та законодавчій діяльності не знайшов відображення [30, с. *190*].

В окремих країнах світу (Нігерія, М'янма, Гвінея, Мавританія, Уганда та ін.) склалися форми правління, які принципово відрізняється від монархій та республік, й отримали назву особливих форм правління. Як правило, зазначені форми правління характеризують політичні режими, де відсутні республіканські чи монархічні традиції, що не дозволяє встановити відносини прямої або опосередкованої відповідальності глави держави та інших інститутів влади перед суспільством [31, с. *186*].

Однак, за будь-яких умов, сутність тієї чи іншої форми правління визначається не співвідношенням якостей, ознак чи критеріїв, що характеризують тип політико-правового владарювання. Найголовнішою вимогою і показником є наявність реальних конституційних повноважень, якими володіють президент та прем'єр-міністр. За цією ознакою окремі

країни мало чим відрізняються від парламентських (Австрія, Болгарія, Ісландія, Словенія) чи президентських (Білорусь, Росія, Казахстан, Азербайджан) республік, тоді як в інших (Польща, Румунія, Франція, Вірменія, Македонія, Фінляндія) склався ефективний механізм стримувань і противаг у взаємодії гілок влади із незначним домінуванням президентських або парламентських структур [32, с. *50*]. Відповідно, з'ясування форми правління є певною науковою процедурою, яка передбачає певну послідовність ментальних операцій, зокрема: а) аналіз конституційно визначеного порядку формування уряду та заміщення глави держави і б) визначення повноважень, згідно з якими встановлюються взаємозв'язки, баланси та противаги між главою держави, парламентом і урядом в їх коригуванні практикою застосування відповідних конституційних положень [33, с. *161*].

Прийнято вважати, що становлення форми державного правління в Україні відбулося в декілька етапів, перший з яких можна охарактеризувати як період становлення президентсько-парламентської форми правління з тяжінням до президентської (1991–1996 рр.). Другий етап пов'язується із утвердженням президентсько-парламентської форми державного правління, хронологічно співпадає з часом після прийняття Основного Закону 1996 року до внесення змін до Конституції України (1996–2004). Упровадження парламентсько-президентської форми правління шляхом здійснення конституційної реформи (2004–2010 рр.) утворює наступний етап розвитку цього конституційного процесу, завершує який період скасування змін до Конституції 2004 р. шляхом повернення до редакції Основного Закону 1996 р. і, відповідно, президентсько-парламентської форми державного правління.

Форми державного правління в Україні, до яких належать закріплені в Основному Законі повноваження Президента та Уряду України, а також основні форми правління — президентська, парламентська та змішана (президентсько-парламентська та парламентсько-президентська), є складовою конституційно-правової моделі народного представництва.

До складу останньої, окрім зазначеного компоненту, входять:

- загальні засади суспільного розвитку, процеси модернізації суспільства, його функціонування як системного цілого [34, с. *330–468*];
- вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування як законодавчо унормований процес;
- технології організації і проведення виборів та референдумів, як загальнонаціональних, так і місцевих;
- правова політика держави та правова ідеологія українського суспільства як її складова, призначенням яких є політико-правове обґрунтування порядку формування органів влади та їх функціонування, процедури правотворчої діяльності, процесуальних засад здійснення правосуддя, гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина [35, с. *27–30*].

Важливим чинником удосконалення форми правління є проведення ініційованої Президентом України конституційної реформи, яка має здійснюватись таким чином, щоб усі гілки влади постали самодостатніми, відповідальними перед народом, забезпечувалася стабільність діяльності державних інститутів, соціальний розвиток країни, утверджувалися європейські стандарти рівня й якості життя [36, с. *34*].

Удосконалення форми державного правління передбачає, на наш погляд, реалізацію можливостей кадрової політики в частині забезпечення персонального складу, функцій, порядку взаємодії посадових осіб, які відповідають, передусім, за вироблення та втілення державної політики. Одним із кроків на цьому шляху є проведення адміністративної реформи, яка має посилити ефективність діяльності, дієвість та підзвітність управлінських структур, забезпечити децентралізацію органів управління шляхом передачі функцій центру на якомога нижчі рівні управління, зміцнити самоврядування тощо. У вітчизняній політико-правовій практиці державотворення система стримувань і противаг утвердилася у таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності,

можливість Президента розпустити парламент за певних обставин, право вето, резолюція недовіри, контрасигнатура, імпічмент тощо [37, с. *180*].

Досвід реалізації положень Конституції 1996 р. виявив низку проблем у частині забезпечення гарантій та захисту конституційних прав і свобод громадянина, розроблення ефективного механізму системи стримувань та противаг, подоланні певних конституційно-правових неузгодженостей та прогалин, формуванні системного правового поля тощо.

Питанням особливої ваги в контексті вдосконалення форми правління є заповнення правових прогалин, що утворилися після прийняття Основного Закону 1996 р. Йдеться, передусім, про прийняття законів, спрямованих на законодавче унормування організації та порядку функціонування органів державної влади, прямо передбачених Конституцією України, зокрема, законів: "Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України", "Про нормативно-правові акти", "Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади", "Про місцеві державні адміністрації", "Про прокуратуру", "Про Конституційний Суд України" тощо.

Існуючий за Конституцією 1996 р. дуалізм виконавчої влади повною мірою так і не вдалося подолати шляхом внесення змін до Конституції 2004 р., адже запропонованими змінами було обмежено можливості уряду щодо формування зовнішньополітичного курсу держави та розв'язання низки питань внутрішньої політики. Згідно з цими змінами не глава уряду, а глава держави вносить до парламенту подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України та Голови Служби безпеки України. Тим самим звужено можливості Прем'єр-міністра формувати склад уряду без будь-яких обмежень. Президент має право ініціювати питання про відповідальність Кабінету Міністрів перед парламентом, визначати функції уряду, видавати обов'язкові для виконання урядом укази, зупиняти дію урядових актів із мотивів невідповідності актам Президента України, тобто

фактично передбачено існування двох центрів формування урядової політики — Кабінету Міністрів України, який несе політичну відповідальність за здійснювану ним діяльність перед парламентом, та Президента України, який за запропонованими змінами взагалі не несе політичної відповідальності за свою діяльність, нікому непідзвітний і непідконтрольний [37, с. *177*].

Недоліками нового закону "Про Кабінет Міністрів України" є, як відомо, невизначеність строків подання Президентом до парламенту кандидатури на посаду Прем'єр-міністра, терміну подачі урядом Програми діяльності. У тексті закону не зазначено, зокрема, що Програму діяльності новосформований уряд має готувати на весь період своїх повноважень. Не врахована і та обставина, що контрасигнація як один з важливих елементів конституційного механізму стримувань і противаг, із прийняттям цього закону, перетворюється у безвідмовно формалізовану процедуру [37, с. *182*]. Залишився поза увагою законодавця і той факт, що питання форми державного правління в Україні неодноразово поставали предметом розгляду Європейської комісії "За демократію через право" (Венеціанської комісії), де ухвалювалися відповідні висновки, які направлялися українській стороні.

Історичний досвід вітчизняного державотворення, новітня практика законодавчого процесу, економічна та політична ситуація в країні не дають однозначної відповіді щодо пріоритетності в Україні тієї чи іншої форми правління. Так само складно визначити ефективність тієї чи іншої форми державного правління, оскільки в незалежній Україні не були законодавчо оформлені повноваження гілок влади, баланси та противаги. Зазначене не дозволяє визначитись на користь парламентської чи президентської форми правління, що має своїм наслідком, як правило, намагання їх поєднати відповідно до соціально-політичної кон'юнктури, що складається в державі. Хоча, зрозуміло, навряд чи було б доцільно нехтувати політичними функціями вищого представницького органу держави, принаймні в частині активізації підтримки курсу

реформ, легітимації політики, що реалізується на практиці. Однак це не відміняє необхідності визначення оптимальної форми державного правління та внесення необхідних змін до Основного Закону. Актуальною є, на нашу думку, розробка під зазначеним кутом зору концептуальних засад вдосконалення чинної Конституції України.

Вибір форми правління, будучи, як відомо, політичним рішенням, потребує не стільки її декларування, скільки законодавчого обґрунтування, чіткості та повноти нормативно-правового викладу повноважень гілок влади, передусім, у тексті Конституції України. За умов становлення в Україні інституту парламентаризму пріоритет може бути наданий, як варіант, утвердженню парламентсько-президентської форми правління. Формуючи Уряд як колегіальний орган, центр прийняття рішень виконавчої гілки влади, його глава тим самим забезпечує узгодженість дій його членів, що дозволяє сформувати виконавчу владу, налаштовану на ефективне співробітництво з парламентом. У цьому контексті слушними є зауваження Венеціанської комісії, зокрема, до статті 87 Конституції України в частині забезпечення відповідальності Кабінету Міністрів України: уявляється доцільним, за прикладом Конституції Німеччини, передбачити зміни, згідно з якими Верховна Рада України може висловлювати недовіру Кабінету Міністрів, лише попередньо обравши шляхом голосування наступника Прем'єр-міністра. Зазначене дозволить, на наш погляд, гарантувати ефективну діяльність державної влади шляхом розподілу функцій та уникнення дуалізму виконавчої влади.

Література

1. *Шаповал В. М.* Форма державного правління // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К.: "Укр. енцикл". ім. М. П. Бажана, 2004. — Т. 6: Т–Я. — С.295.

2. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади: дис... д-ра юрид. наук. — Запоріжжя, 2008. — 489 с.
3. *Kresak P.* Porovnavacie statne pravo. — Bratislava: Univerzita Komenského, 1992. — 454 с.
4. *Баглай М. В.* Малая энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов — М.: Изд-во БЕК, 1998. — 519 с.
5. *Шаповал В.* Форма держави в конституційному праві // Вісник Конституційного суду України. — 2003. — № 2. — С. 47–58.
6. *Сахаров Н. А.* Институт президентства в современном мире. — М.: Юрид. лит., 1994 — 176 с.
7. *Соколов К. Н.* Этюды о парламентаризме // Вестник права. Журнал юридического общества при Императорском С.-Петербургском ун-те. — Спб, 1906. — Кн. 3. — С. 17–42.
8. *Орзіх М. П.* Європейський вимір конституційного реформування в Україні: концептуальний підхід // Стратегічні пріоритети: Науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень: Спец. випуск: "Конституційний процес в Україні". — 2008. — № 2 (7). — С. 149–156.
9. *Парламентарна* форма державного правління: особливості та видові ознаки // А. Георгіца. Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада...: О. Д. Святоцький (голова) [та ін.]. — К.: Журн. "Право України": Ін Юре, 2010. — С. 253–259.
10. *Колодій А.* Сьогоднішній варіант напівпарламентської республіки мало підходить для України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=28&op_id=757#757
11. *Duverger M.* A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Reserch. — 1980. — № 2 (8). — P. 165–178.
12. *Дмитриев Ю. А.* Система государственной власти в России и в мире: историко-правовая ретроспектива: Монография /

Ю. А. Дмитриев, А. М. Николаев. — М.: Профобразование, 2002. — 838 с.
13. *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства. — М.: Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 552 с.
14. *Общая* теория государства и права: Курс лекцій / под ред. М. Н. Марченко. — М.: Зерцало, 1997. — 476 с.
15. *Сырых В. М.* Теория государства и права. — 2-е изд., стереотип. — М.: ЗАО "Юрид. Дом "Юстицинформ", 2002. — 592 с.
16. *Чиркин В. Е.* Конституционное право зарубежных стран: Учебник — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2001. — 662 с.
17. *Шаповал В. Н.* Сравнительное конституционное право. — К.: ИД "Княгиня Ольга", 2007. — 416 с.
18. *Комаров С. А.* Теория государства и права: Учеб.-метод. пособ.: Кратк. учебник для вузов / С. А. Комаров, А. В. Малько. — М.: НОРМА: НОРМА-ИНФРА-М, 2003. — 448 с.
19. *Сахаров Н. А.* Институт президентства в современном мире. — М.: Юрид. лит., 1994. — 176 с.
20. *Мухаев Р. Т.* Теория государства и права: Учебник для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 544 с.
21. *Мельниченко В.* Розподіл і єдність влади. Зарубіжна практика і потреби України // Віче. — 2000. — № 9. — С. 136–155.
22. *Теорія* держави і права: Акад. курс: Підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Онищенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 686 с.
23. *Теорія* держави і права: Навч. посіб. / за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копєйчикова. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 448 с.
24. *Керимов А. Д.* О своеобразии государственной системы современной Франции // Государство и право. — 2001. — № 1. — С. 71–74.
25. *Николаев А.* Смешанные варианты разделения властей // Право и жизнь. — 2001. — № 3. — С. 18–31.
26. *Морозова Л. А.* Теория государства и права: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция". — М.: Юристъ, 2004. — 414 с.

27. *Кулябин А. И.* Президентство — лучшая ли форма исполнительной власти? // Государство и право. — 1992. — № 8. — С. 20–21.
28. *Григонис Э. П.* Механизм государства (теоретико-правовой аспект): дис... д-ра юрид. наук. — СПб.: 2000. — 431 с.
29. *Темнов Е. И.* Форма государства // Теория права и государства / Под ред. В. В. Лазарева. — М., 1996. — 306 с.
30. *Влада* в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада: О. Д. Святоцький (голова) [та ін.]. — К.: Журн. "Право України": Ін Юре, 2010. — 688 с.
31. *Арановский К. В.* Государственное право зарубежных стран. — М.: ИД "ФОРУМ"; ИНФРА-М, 2000. — 488 с.
32. *Бостан С. К.* Державне право зарубіжних країн: Навчально-методичний посібник для курсантів, студентів, слухачів / С. К. Бостан, Сажнів І. В. — Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2001. — 254 с.
33. *Шаповал В. М.* Сучасний конституціоналізм: Монографія. — К.: Юридична фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2005. — 560 с.
34. *Гавриленко І. М.* Соціальний розвиток: Навч. посібник / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. — 483 с.
35. *Недюха М. П.* Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології // Віче. — 2009. — № 21. — С. 27–30.
36. *Рудик П. А.* Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи. — К.: Атіка, 2006. — 256 с.
37. *Манько О. Є.* Конституційно-правові основи форми державного правління в Україні. Дис ... канд. юрид. наук. [Інститут законодавства Верховної Ради України]. — К.: 2012. — 213 с.

УДК 327 (477)+(438) “199”

І. В. ЖУРЖА
канд. істор. наук, доц.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ У 90-х рр. XX ст.: ІСТОРІЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *102–107*

В сучасній зовнішній політиці України Польська Республіка посідає місце одного з найбільш стратегічно важливих партнерів. Розвиток співробітництва між нашими державами має динамічний, поступальний характер, що обумовлюється збігом національних інтересів країн-сусідів у багатьох сферах, їхніми глибинними історичними та культурними зв’язками. У контексті вищезазначеного, безперечно важливим є дослідження процесу становлення двосторонніх українсько-польських відносин, аналіз основних напрямів співпраці.

Перебіг розвитку відносин незалежної України з Польщею можна умовно поділити на три періоди:

1) 1992–1993 рр. — встановлення контактів, підписання перших двосторонніх документів, обопільне вивчення потенційних можливостей для співробітництва;

2) 1993–1999 рр. — розвиток договірно-правової бази, виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства;

3) 1999 – до сьогодні — зі вступом Польщі до НАТО та набуттям членства в Європейському Союзі остаточно формується роль Варшави як одного з найважливіших партнерів Украї-

© І. В. Журжа, 2012

їни на міжнародній арені, активного та послідовного партнера України у питаннях європейського вибору нашої держави.

Саме на перших двох етапах, які можна схарактеризувати як період становлення та розвитку двосторонніх українсько-польських відносин, вважаємо за необхідне зупинитися докладніше.

2 грудня 1991 р. — наступного дня після проведення Всеукраїнського референдуму про незалежність України — Республіка Польща першою у світі офіційно визнала державну незалежність України, а вже 4 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. в ході візиту президента України Л. М. Кравчука до Польської республіки підписано міждержавний українсько-польський Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [1]. Саме тоді розпочинається активна співпраця двох держав на міжнародній арені. Як зазначав у жовтні 1992 р. тодішній міністр закордонних справ Польщі І. Скубішевскій: "Українсько-польські відносини хороші, а в деяких аспектах — дуже хороші, проте в господарській сфері ще потрібно багато зробити. Що ж до міжнародних справ, то тут здійснюється співробітництво в декількох основних напрямах" [2]. Головним із них, у першій половині 90-х рр. минулого століття, була співпраця по лінії ООН. У 1992 р. в Києві відбулися українсько-польські консультації, присвячені проблемам ООН. Обговорювалися питання європейської безпеки та розброєння, а також проблеми, що з'явилися між двома країнами після розпаду СРСР. Важливою сферою співробітництва стала діяльність двох країн у рамках Ради з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Для поглиблення двосторонніх зв'язків особливе значення мав офіційний візит до України Президента Польщі Леха Валенси (24–25 травня 1993 р.), одним із головних результатів якого стало створення Консультаційного комітету Президента України і Президента Республіки Польща. Створений комітет — безпрецедентна форма взаєморозуміння та співробітництва. У комітеті була сформована комісія експертів у га-

лузі безпеки — особливу увагу привернула концепція Президента України про створення зони стабільності й безпеки у Центрально-Східній Європі, що в окремих пунктах збігалася з планом Балладюра, ініційованого Європейським Союзом [3], а також наголошувалося на поглибленні економічної співпраці двох держав (розвиток банківського співробітництва, поліпшення прикордонних переходів, розвиток повітряних сполучень, співпраця на ринках третіх країн, у нафтовій промисловості, соціальне забезпечення, співробітництво між підприємствами тощо).

Важливим напрямом українсько-польських відносин стало міжрегіональне співробітництво. Основним правовим інструментом українсько-польського міжрегіонального співробітництва є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, підписана 24 травня 1993 р. Реалізацію пріоритетних завдань було покладено на створену в 1995 р. Міжурядову Координаційну Раду з питань міжрегіонального співробітництва (МКРМС). Практичним механізмом вироблення та реалізації міжрегіональних проектів між Україною та Польщею стала участь у діяльності єврорегіону "Буг" (створений у 1995 р.) та Асоціації "Карпатський єврорегіон" (створена у 1993 р.) [4].

У травні 1997 р. відбувся візит президента Польщі А. Кваснєвського до Києва. Переговори з президентом України Л. Кучмою завершилися підписанням спільного документа, що отримав символічну назву — "До єдності і порозуміння". Цей документ став важливим кроком для подальшого розвитку українсько-польських двосторонніх відносин, він продемонстрував, що незважаючи на загальне трагічне минуле, обидві держави готові та прагнуть до спільних дій, в тому числі й на міжнародній арені [5].

Водночас, якщо з середини 90-х рр. XX ст. українсько-польські відносини нарощували потенціали двосторонньої взаємодії, що дало привід оголосити їх стратегічними, то наприкінці минулого століття темп їх розвитку дещо сповільнився. Серед причин, що викликали таку ситуацію, можна

назвати певну переорієнтацію України на міжнародній арені і її курс на "багатовекторність" у зовнішній політиці. Такі тенденції призвели до більш помітної активізації українсько-російських взаємин, завдяки чому сформувалася думка про Україну як таку, що наближена до Росії.

12 березня 1999 р. Польща, Чехія та Угорщина приєдналися до Північноатлантичного альянсу. Незабаром після вступу до НАТО польська сторона підтвердила свій курс на подальшу політику співробітництва з Україною. 30 березня 1999 р. відбувся офіційний візит міністра закордонних справ України Б. Тарасюка у Варшаву, в ході якого було заявлено, що українська сторона підтримує лінію Польщі на активну участь щодо вирішення "югославської проблеми" [6]. В грудні 1999 р. у Києві відбулася міжнародна конференція під назвою "Україна і Польща після розширення НАТО: геополітичний вимір". На ній обговорювалися нові геополітичні реалії та подальші шляхи і напрями українсько-польської співпраці.

Приєднання Польщі до НАТО активізувало військово-технічну співпрацю з Україною. Польське керівництво висловило зацікавленість у використанні українських заводів військово-промислового комплексу для спільної модернізації військової техніки Польщі. Значним успіхом у галузі військового співробітництва двох країн стало втілення в життя ідеї створення українсько-польського батальйону миротворчих сил, а також підписання міжурядової Угоди про взаємний обмін інформацією та військово-технічне співробітництво [7].

Розглядаючи економічні відносини між Україною та Польщею варто зазначити, що в першій половині та середині 90-х рр. XX ст. вони постійно покращувалися. Наприклад, протягом 1992–1997 рр. товарообіг між державами постійно зростав (у 1992 р. він склав 274, 4 млн дол., в 1997 р. — 1622,3 млн дол.). За товарообігом із Україною Польща 1996-го посіла перше місце серед країн Центральної та Східної Європи і шосте з-поміж країн світу після РФ, ФРН, Білорусі, Туркменістану та США. Але вже в 1998–1999 рр. відбувається помітний спад, спричинений низкою факторів. Так, товарообіг між

країнами знизився на 14 % , експорт із Польщі зменшився на 17 % [8]. Очевидно, що на заваді українсько-польським економічним відносинам у цей період стояли наступні фактори: відсутність угоди про спільний економічний простір, недосконала інфраструктура та відсутність спільної митної політики.

В гуманітарній сфері головними завданнями стала демі-фологізація окремих сторінок українсько-польських відносин, зокрема вчені обох країн об'єдналися в спільний колектив для наукового дослідження та висвітлення питань українсько-польських відносин в часи Другої світової війни та після її завершення (УПА — АК, операція "Вісла" тощо). Гостро постало й питання, що стосувалося спільних заходів для збереження національної ідентичності української меншини в Польщі та польської меншини в Україні. Так, серед поляків, що мешкали в Україні на той період лише 12–15 % володіли польською мовою. Аналогічна ситуація відбувалася і з українцями в Польщі.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що відносини України і Республіки Польща в зазначений період характеризувалися багатоплановістю, насиченістю подіями та подекуди — проблемним характером становлення.

Література

1. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика України. — К.: Либідь, 2006. — С. 81.
2. *Голос* України. — 1992. — 24 жовтня.
3. *Павленко С.* Відносини України і Польщі в контексті європейської інтеграції, Україна і Польща — стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Ч. 2. Центр Україно-Польських студій, К., 2002. — С. 24.
4. *Посольство* України у Республіці Польща. Порядок взяття на консульський облік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication
5. *Урядовий* кур'єр. — 1997. — 24 травня.
6. *Дипломатичний* вісник. — 1999. — № 4. — С. 10.

7. *Стадніченко О. І.* Українсько-польські відносини у контексті європейської системи безпеки // Історичний архів. — 2008. — № 1. — С. 141.
8. *Стрільчук Л. В.* Польща–Україна: економічні відносини в 90-х рр. — на поч. XXI ст.: особливості, проблеми, перспективи // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. — 2007. — № 1. — С. 56.

УДК (5-15).000.32

Н. Н. ЮСЕФ
канд. техн. наук, проф. кафедры арабистики
Межрегиональная Академия управления персоналом, г. Киев

БЛИЖНИЙ ВОСТОК В СОВРЕМЕННЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *108–114*

В изменившейся за двадцатое столетие геополитической архитектуре мира появились новые очаги нестабильности и конфликтности. Поэтому возникла потребность в корректировке представлений традиционной геополитики о геополитических узлах на рубежах евразийских цивилизаций. Самым взрывоопасным регионом мира стал Ближний Восток, хотя в традиционной геополитике он таковым не числился.

Ближний Восток является абсолютным лидером по количеству конфликтов после Второй мировой войны. Вместе с тем здесь зародились великие религии, открывшие глубинные горизонты чувственной природы человека. Но настало время, когда впервые в регионе с многотысячелетней историей в качестве главного архитектора мироустройства выступает государство, обладающее короткой политической историей. Не приведет ли это к сбою в важнейшем "двигателе" духовного прогресса? Обратимся к особенностям местных этноприродных рубежей, которым не всегда уделяется внимание в аналитическом сообществе.

Геополитические узлы на этноприродных рубежах. Когда в начале XX века формировались основы традиционной геополитики, не были известны факты о природных особенностях формирования тектонических разломов Земли и возможно-

© Н. Н. Юсеф, 2012

го их влияния на энергетику этноприродных рубежей. Рассмотрим с позиций авторской теории Больших многомерных пространств особенности и уникальность Ближневосточного геополитического узла, ставшего самым взрывоопасным в современном мире.

В многомерном коммуникационном пространстве на рубежах евразийских цивилизаций (ЕВРАМАРе) расположены крупнейшие в мире геополитические узлы на тройных цивилизационных границах, где часто рождается взрывоопасная энергетика. Это зоны рубежной коммуникативности с высоким энергоизбыточным напряжением, с производительной или разрушительной силой коммуникации. Если сопоставить крупные очаги напряженности с этноландшафтными рубежами, то многие исторические эпицентры конфликтов расположены на тройных конфессиональных границах мировых цивилизаций, среди которых ныне выделяются рубежи западнохристианской, православной и исламской (Балканы, Левант, Крым) цивилизаций.

Ближневосточный геополитический узел сформировался на раскаленных этноконфессиональных и этнонациональных рубежах, где расположен главный (важнейший) "двигатель" духовного прогресса человечества и, одновременно, барьерные "горячие фронты" взаимного непонимания и подозрительности (крупнейших мировых военных конфликтов).

Исламская модель мирового порядка. Исламская цивилизация предложила человечеству модель мирового порядка, основанную на трансцендентной воле, подчиняющей человека. Коллективистская ценность семьи, рода, племени или этнической общности, общественная солидарность и индивидуальное самоограничение здесь ставятся выше прав и интересов отдельной личности. На мусульманском Востоке интуитивное (чувственное) восприятие мира доминирует над рационалистическим подходом, характерным для Запада. Для арабской ментальности, рожденной на открытых всем ветрам евразийских просторах, присуща любовь к сильному вождю, способному удержать народ в многоликом этническом кот-

ле. Если на Западе президента избирают на основе демократической процедуры, то на мусульманском Востоке считают, что правителем может быть избран тот, кто признан и призван народным волеизлиянием.

Когда мировые СМИ сообщают об очередном обстреле самодельными ракетами с территории Ливана и сектора Газа боевиками “Хизбаллы” и ХАМАСа еврейских поселений, они не акцентируется внимание на главном. За редким исключением обстреливаются преимущественно территории Галилеи на севере Израиля и город Ашкелон, а также другие территории на юге, которые согласно резолюции ООН 1997 г. являлись частью арабского государства.

За шесть десятилетий местная демография стала важным фактором геополитики. В 1947 г. евреи составляли меньшинство населения Палестины (30 %). В 1970 г. в государстве Израиль проживало 3 млн человек, в том числе 85 % евреев и 15 % арабов. В настоящее время на землях исторической Палестины проживает 10,8 млн человек (2008), в том числе примерно по 5,4 млн евреев и арабов. В 2008 г. в Израиле проживало 7,3 млн человек, в том числе 5,5 млн евреев, из них 1,6 млн выходцев из СССР, и 1,5 млн арабов (20,5 %). В Палестинской автономии на Западном берегу реки Иордан проживает 2,4 млн и в секторе Газе 1,5 млн арабов. За время существования израильского государства в нем родились 3,1 млн евреев. В Израиле индекс фертильности (2,8) самый высокий среди развитых стран, но значительно уступает арабам-мусульманам — 4,03. Бывший лидер палестинцев Ясер Арафат говорил: “Главное оружие палестинцев — это матка арабских женщин”. Приток евреев-иммигрантов иссяк, а арабская матка продолжает свою производительную демографическую работу в противостоянии с евреями.

Другим традиционным фактором геополитики на Ближнем Востоке наряду с нефтью, борьбой за коммуникации (нефтяные трубопроводы) и демографией является дефицит пресной воды. Единственный природный резервуар пресной воды в Израиле — озеро Кенерет. Однако из-за резко-

го падения уровня воды до критической отметки в начале 2009 г. водозабор во Всеизраильский водопровод был запрещен. Среди подземных источников пресной воды выделяется прибрежный водоносный горизонт, где из-за критического водозабора может произойти подпитка подземных горизонтов морской водой. Другой по значимости водоносный горизонт (горный) простирается от Изреельской долины на севере до города Беер-Шева на границе с пустыней Негев.

Около Ашкелона, который согласно резолюции ООН 1947 г. входил в арабский сектор Газа, Израиль реализовал проект крупнейшей в мире опреснительной установки мощностью 100 млн кубометров воды в год. Здесь стоимость опресненной воды самая низкая в мире. Разработан проект оросительного канала до Мертвого моря и через пустыню Негев до Эйлата. Фактически создан прецедент для очередного арабо-израильского конфликта. Арабское руководство сектора Газа, испытывающего острый дефицит воды, выступает за строительство канала, гарантирующего водоснабжение. Тем более, что опреснительная установка сооружена на землях, отведенного для создания арабского государства.

Неудавшееся геополитическое переформатирование Ближнего Востока. Американский геополитический проект "Большой Ближний Восток" предполагал переустройство региона после распада Советского Союза, включая проект создания Большого Израиля в качестве малой Америки на Ближнем Востоке. Главная его задача предусматривала раскол советского геополитического пространства и отторжения от него Южного Кавказа, входящего в прошлом в советское геополитическое пространство.

Однако модернизация региона по американскому сценарию провалилась, включая "демократизацию" Ближнего Востока путем ставки на этнонационализм и местные коррумпированные "демократические" режимы для достижения своих геостатегических целей. Но пока существуют Соединенные Штаты, они согласно доктрине национальной безопасности не уйдут из Евразии. Остается проблема глобаль-

ной конкуренции и энергетической безопасности США и необходимости контроля над зоной Персидского залива, где интересы военно-промышленного комплекса совпадают с коммерческими интересами транснациональных нефтяных и других компаний. Этот контроль позволяет оказывать давление на Западную Европу, Китай и Японию, являющимися экономическими конкурентами Америки. Поэтому геополитические узлы на рубежах евразийских цивилизаций на Балканах, Украине (Крыму), Южном Кавказе (Грузии) и в Афганистане будут оставаться в центре внимания силовой внешней политики США.

Если ограничена способность Соединенных Штатов влиять на события в сильных государствах, то в отношении слабых и плохо управляемых государств она сможем существенным образом способствовать их мирному политическому и экономическому развитию.

В современном конфессиональном и экономическом пространствах Ближнего Востока соперничают Иран и Саудовская Аравия. Иран претендует на роль региональной сверхдержавы в случае ухода американцев из Ирака. Имеются геополитические планы создания шиитского пояса от Ливана до Ирана. Единственное постиндустриальное ближневосточное государство Израиль находится в состоянии перманентной войны с соседями и борется за свое выживание. До середины 70-х годов Ливан был процветающим государством (“Ближневосточной Швейцарией”), а Бейрут — финансовой и банковской столицей Ближнего Востока. Гражданская война между мусульманскими и христианскими общинами (1975–1990) разрушила местную экономку и унесла жизнь более 150 тыс. человек. Финансово-экономический полюс региона сместился из Бейрута в Дубай. Арабская модель авторитарного капитализма в Объединенных Арабских Эмиратах демонстрирует эффективную социальную политику в отношении коренного населения. Главным ресурсом местного бедуинского общества является не нефть и другие материальные ресурсы, а созидательная человеческая

энергия. Она проявляется только при союзе власти и народа, консолидации общества вокруг национального лидера.

Впервые во многотысячелетней истории евразийских цивилизаций, геополитическим переформатированием региона занялась мировая держава, не имеющая опыта решения этнонациональных и этноконфессиональных конфликтов, не считая истребления индейцев и создания для них резерватов. И с полной очевидностью можно констатировать, что передислокация американских войск в Афганистан ничего не изменит, кроме появления новых очагов хаоса с марионеточными режимами коррумпированной "демократии". За шесть десятилетий арабо-палестинский конфликт оброс такими многочисленными обвинениями и обидами, что разрубить их можно только одним путем. Сильный первым должен пойти на встречу слабого. И проявить великодушие. Но такая жертвенность отсутствует в природе чрезмерно прагматичной Америки. С попустительства США Израиль стал ядерной державой. Поэтому сегодня бессмысленны американские угрозы Ирану. Проблема возможного обладания Ираном ядерного оружия вряд ли бы возникла, если бы не ядерный статус Израиля.

Государства Палестины не будет в обозримом будущем. Любой палестинский лидер будет объявлен врагом народа, если признает Израиль еврейским государством. Но мусульманский мир никогда не простит исчезновение Палестины с карты Ближнего Востока. Не будет Палестины — не будет Израиля.

Вооруженные силы НАТО, и в первую очередь США, ограничены в человеческих ресурсах для проведения долговременных наземных операций. Исламизированная Западная Европа (ЕС), находящаяся в вассальной зависимости от военной мощи США, не смогла стать объективным арбитром при решении межцивилизационных проблем. В европейской политике также проявляются традиционный эгоцентризм и мессианство. Россия после серии предательств вернулась на Ближний Восток, но ослабленной и менее влиятельной силой. Но надежда умирает последней. И возможно, еще есть

выход, если безопасность в регионе будет поставлена великими державами выше геостратегических интересов третьей стороны.

Література

1. *Коппель Е. А., Пархомчук Е. С.* Проблемы безопасности и перспективы конверсии на Ближнем Востоке. — К., 1995. — 177 с.
2. *Коппель О. А.* Перська Затока: проблема безпеки в 80-ті – 90-ті роки. — К.: Школяр, 1998. — 200 с.
3. *Модестов С. А.* Геополитика ислама. — М: Молодая гвардия, 2003. — 192 с.
4. *Пырлин Е. Д.* Трудный и долгий путь к миру. — М.: РОССПЭН, 2002. —142 с.

УДК 339 (477)+(510)

О. І. ДІКАРЄВ
канд. політ. наук, доц. проф. кафедри політології
ЧЖАН ВЕНЬДЖУН
аспірант
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ ТА КНР

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *115–122*

Автори поділяють погляди українського аналітика Лукаша О. І. [5], який вважає, що наслідками стратегій розвитку Китаю будуть зрушення в сучасному євроатлантичному глобалізмі.

Наш аналіз також свідчить про те, що демонструючи оригінальні стратегії інтенсивного економічного розвитку і обстоюючи національні інтереси, Китай керується адекватною оцінкою процесу глобалізації останніх 25 років. Уряд КНР здійснюючи політику реформ та вдосконалення зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних стратегій посилює свій вплив на геополітичне та геоекономічне середовище Євразії. При цьому значна увага приділяється механізмам дипломатії. Метою дипломатії КНР виступає ідея забезпечення перетворення Китаю до 2020–2030 рр. у найбільш економічно потужну державу світу. Причому девізи “Іти зовні” й “Запрошуємо приходити” уживаються в якості політичних установок. За роки реформ у державі було вивчено проблематику світової політики й економіки, виявлено і використано зовнішньоекономічні переваги Китаю. Саме з урахуванням максимального використання цих переваг було розроблено стратегію

© О. І. Дікарєв, Чжан Веньджун, 2012

“Іти зовні”. Особливістю китайської стратегії розвитку було те, що вона враховувала не тільки інтереси власне КНР, а й також всього “конфуціанського” середовища Азії. Китай в пошуках інвестицій, новітньої технології звернувся по допомогу до китайських підприємців усього світу. Широкі дипломатичні зв’язки сприяли досягненню певних результатів: закордонний китайський капітал сприяв надходженню у Китай великого капіталу багатьох країн. Таким чином, КНР одержала можливість залучити вплив китайської діаспори, перейти до обновленої стратегії “Запрошення приходити” і наблизитися до провідних позицій у світовій економіці. Російський вчений-синолог О. Д. Воскресенський відзначає, що у свій час Китай сформулював гнучкий, альтернативний радянському, варіант соціалістичної ідеї і втілив її у життя, поєднавши з конфуціанською етикою й спочатку рудиментарними, а згодом й досить зрілими ринковими механізмами [1]. Проте, у зв’язку з цим багато експертів вважають, що китайська модель давно відійшла від доктринального соціалізму. Водночас вона подається як альтернатива ринковому капіталізму, кидає виклик західному світу не тільки в економічному, а й у ідеологічному плані. На думку українського вченого-сходознавця В. К. Гури, значення економічної моделі “азіатського”, або “конфуціанського капіталізму” “буде зростати не тільки в регіональному вимірі, але й в планетарному масштабі [2].

Українські вчені Плотніков О. В. [8], Пахомов Ю. М. [6], аналізуючи історичний досвід економічних реформ в Україні пропонують бачення майбутнього розвитку економічної сфери України, яке ґрунтується на активній участі України в цивілізаційній структурі й різних конфігураціях сучасної світової спільноти в оптимальному поєднанні традиції і модерну, співпраці із Заходом, зокрема зі США, ЄС, та Сходом, зокрема КНР.

Проте, на нашу думку [3], необхідно враховувати, що Азія, у тому числі й Азіатсько-Тихоокеанський регіон, йдуть шляхом розвитку таких регіональних структур безпеки, які да-

леко не в усьому є дотичними один до одного. Наприклад, з ШОС пов'язані Росія, Китай, країни Центральної Азії.

З іншого боку, є угруповання, які поділяють погляди адміністрації США. Сполучені Штати мають у регіоні воєнні обов'язки згідно з пактами безпеки з Японією, Південною Кореєю, Індонезією, Філіппінами. Також функціонує в якості міжнародного актора Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), яка прийшла на зміну СЕАТО, воєнного блоку часів холодної війни. Такий процес відтворює пошук загальних підходів акторів до формування архітектури безпеки і співпраці. Нині тут на провідне місце вийшли енергетичні інтереси, які стимулюють трансформацію регіонів та субрегіонів у макрорегіональний комплекс "Велика Східна Азія" [4]. У цьому контексті відбувається кристалізація основних напрямів дипломатичного діалогу між РФ, КНР, США, Іраном, Пакистаном, Індією та інституалізація результатів домовленостей. Водночас у регіоні відбуваються процеси, на які РБ ООН реагує санкціями. Так, згідно з резолюцією РБ ООН 1929 від 9 червня 2010 р. визначено сім категорій озброєнь, які не повинні постачатись Ірану через підозри про воєнний характер його ядерної програми.

Такі регіональні процеси вимагають певної оцінки і теоретичного пояснення. Загальним у дискурсі про регіони є те, що всі вони сходяться у твердженні, запропонованому Л. Уайтхедом для регіональних досліджень. Він вважає, що сутність регіональних досліджень полягає у здатності дослідника вловити співвідповідність явищ, що відбуваються не в одній країні. Д. Мітрані також аналізував чинники впливу у регіонах світу. Розвиваючи концепцію дослідників початку XX ст. про те, що "глобалізація" є головною причиною змін у поняттях економічної взаємозалежності, він підтримав прихильників позитивістського підходу. Це сприяло уточненню їх теорії і відмови від широкого використання категорії "взаємозалежність" і відходу від категорії "глобалізація".

На його думку, основним чинником, що зумовлює мирний характер міжнародних процесів, є не тісні торговельні або ін-

вестиційні угоди і не інтенсивний обмін трудовими ресурсами або воєнними технологіями, а факт існування між державами тісної мережі "функціональних зв'язків". Такі зв'язки створюють уряди держав, окремі відомства, комерційні підприємства. Проблему взаємозалежності досліджував також Д. Уолтс. Він встановив, що рівень взаємозалежності в сенсі трудових ресурсів і воєнно-промислового комплексу в 1999 р. був нижчий відповідного рівня у 1910 р. У 1999 р. розвинені країни досягли рівня взаємозалежності 1910 р. лише щодо частки зовнішньої торгівлі й іноземних інвестицій у своєму ВВП. Цей вчений зазначає, що високий рівень взаємодії 1910 р. не зупинив Першу світову війну. У даному контексті певний інтерес може становити робота Дж. Розенау, який, на відміну від Д. Мітрані, широко використовує категорію "взаємозалежність". На відміну від теоретиків глобалізації початку XX ст., Дж. Розенау сприймає взаємозалежність не лише в категоріях торговельної та інвестиційної співпраці. Він вважає, що взаємозалежність полягає у спільному вирішенні складних технічних завдань, здійснення яких силами однієї держави неможливе. Прикладом цього є освоєння космосу, шельфовий видобуток паливно-енергетичних ресурсів. Зіставлення цих двох концепцій дає ключ до визначення регіону. А саме — в силу збільшення кількості функціональних зв'язків, що виникають усередині певної групи держав, виникає "ефект переливання", коли кількісне зростання приводить до якісної зміни: усередині цієї групи держав створюється взаємозалежність. Ми вважаємо, наша співпраця з КНР має будуватися на стратегії "ефекту переливання" з урахуванням енергетичних програм ШОС, Циндаоської енергетичної ініціативи в рамках Боаоського азіатського форуму, який ще називають "азійським Давосом".

Нині дипломатія здійснює пошук нової моделі розвитку "Великої Східної Азії". Росії, судячи з усього, імпонує роль ШОС як "азіатського НАТО", де політичні і глобальні проблеми безпеки стоятимуть на першому місці. Китаю, Узбекистану, Казахстану більше імпонує модель економічного

блоку, де ШОС виконуватиме свого роду роль "центральноазіатського АСЕАН". Для ШОС, у зв'язку з цим, існує кілька варіантів розвитку: 1) розвиватися як відкрита і аморфна, інтегрована з НАТО організація з широким складом учасників; 2) формуватися у вигляді достатньо жорсткого блоку антизахідної спрямованості, де ідею генеруватимуть Китай та Іран; 3) розвиватися як проросійська або прокитайська організація (альянс під егідою Росії, або альянс під егідою Китаю); 4) розширюватися на основі відкритого регіоналізму, насамперед як організація економіко-інтеграційної спрямованості (на кшталт АСЕАН). Важко передбачити сценарії можливих подій, пов'язаних з ШОС, проте вже нині помітно, що цей інститут поступово перетворюється з механізму зустрічей у механізм регіональної співпраці й підвищення динаміки багатобічної кооперації у різних сферах. "Шосівський компонент" у регіоні Центральної Азії стає системоутворюючим елементом. ШОС у даний час можна інтерпретувати не тільки як структуру для боротьби з тероризмом, релігійним екстремізмом, а й як альтернативну регіональну систему безпеки, що виникла з прихованого протистояння Заходу (США і НАТО) і Росії з Китаєм у регіоні Центральної Азії.

Українська дипломатія теж певним чином активізувалася в східному напрямі. А саме — на запрошення голови КНР Ху Цзіньтао у 2010 р. в Пекіні відбувся державний візит Президента України до Китаю 14–18 квітня. В рамках візиту Президентом України було підписано з головою Китайської Народної Республіки спільну заяву щодо підвищення рівня українсько-китайських відносин. Окрім цього, Україна і Китай підписали 13 документів з актуальних питань розвитку політичної і економічної співпраці. Серед них, зокрема, підписані Основні напрями українсько-китайських відносин ("дорожня карта") на 2010–2012 рр. Також було підписано ряд договорів: Кабінет міністрів України і уряд КНР уклали угоду про співпрацю в галузі захисту і карантину рослин; програму українсько-китайської співпраці в сфері дослідження і використання космічного простору в мирних цілях на

2011–2015 рр.; Державна митна служба України і Державна митна адміністрація Китаю підписали протокол про взаємну допомогу в перевірці достовірності задекларованої вартості товарів. Також український і китайський уряди домовилися про надання українській стороні безкоштовної допомоги. Крім цього, було підписано ще декілька інвестиційних угод щодо розвитку української енергетичної сфери.

Візит сприяв активізації подальшого українсько-китайського діалогу на вищому рівні, виведенню українсько-китайських відносин на рівень стратегічного партнерства, створенню політичного ґрунту для подальшого розвитку двосторонньої співпраці у всіх сферах, що становлять взаємний інтерес для обох країн, і досягненню домовленостей з керівництвом КНР про активізацію взаємодії в перспективних галузях економіки, а також у торгівлі й інвестиційній сфері. Співпраця між Україною та КНР у космічній галузі здійснюється на основі підписаної в 1995 р. українсько-китайської міжурядової угоди про співпрацю у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях, а також довгострокових планів співробітництва. Нова програма українсько-китайської співпраці в космічній галузі на 2011–2015 рр. містить понад 50 спільних проектів. Ця програма була затверджена партнерами під час сьомого засідання українсько-китайської підкомісії зі співпраці у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях в Пекіні.

Першочергові та перспективні проекти передбачають співпрацю, зокрема, за такими напрямами, як спільне створення ракетно-космічної техніки, реалізація наукових програм, створення супутникового групування для моніторингу землетрусів і вивчення "космічної погоди", створення засобів ДЗЗ [7]. У квітні 2011 р. під час свого візиту для участі у ювілейному Боаоському азіатському форумі Прем'єр-міністр України в КНР провів низку зустрічей з керівництвом КНР, зокрема з лідером країни Ху Цзіньтао, з членом політбюро ЦК Компартії Китаю Хе Гоцяном, з прем'єром Республіки Корея Хванг-сік Кімом та президентом Бразилії Ділмою

Роуссефф, відбулися неформальні зустрічі з російським президентом Дмитром Медведєвим та старшим міністром Сингапуру Го Чок Тонгом. Під час візиту було розглянуто питання про будівництво парогазової електростанції в Криму і впровадження пілотного проекту з технічного переозброєння шахт у Луганській і Донецькій областях. Серед спільних українсько-китайських проектів, які нині на стадії реалізації, було названо будівництво залізниці сполученням Київ — міжнародний аеропорт "Бориспіль".

Література

1. *"Большая* Восточная Азия": мировая политика и региональные трасформации /Под ред. А. Д. Воскресенского — М.: МГИМО-Университет, 2010. — 444 с.
2. *Гура В.* Глобалізаційні процеси сучасності та глобальні пріоритети розвитку країн Азії та Африки // Антологія творчих досягнень. — К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — 2005. — Вип. 2. — С. 356.
3. *Дікарєв О. І.* Інституалізація дипломатії в геоекономічному та енергетичному вимірі Євразії /О. І Дікарєв, З. О. Луцишин // Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 9–20.
4. *Зернецька О.* Глобалізація через модернізацію та інновацію: розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у Китаї та Індії в контексті глобалізаційних процесів [Електронний ресурс]. — Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Режим доступу: http: // www. iweir.org.ua/ doclidgenya _ ctatti.htm
5. *Лукаш О. І.* Особливості процесів глобалізації азійського регіону (на прикладі Індії та Китаю) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http: // www. iweir.org.ua/ doclidgenya _ ctatti.htm
6. *Пахомов Ю. Н.* "Цивилизационная структура современного мира" (в 3-х томах). Том I "Глобальные трансформации современности": Монографія. — К.: Наукова думка, 2006.

7. *План* українсько-китайської співпраці на 2006–2010 роки передбачає 29 довгострокових двосторонніх проектів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.newsru.ua/ukraine/02sep2010/china.html
8. *Плотніков О. В.* Ultima ratio економічних реформ. — К.: Кондор, 2003. — 240 с.

УДК 304.4: 327 (477)

С. П. КАСЬЯНОВА
канд. філол. наук, доц.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ЕЛЕМЕНТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ ЯК ВПЛИВОВІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, 2012, *123–129*

Для кожної країни є надзвичайно важливим визначення своєї геополітичної реальності. Чим більше критеріїв та складових, що формують систему координат окремої держави, тим вищим є рівень її внутрішнього й зовнішньополітичного розвитку, економічного, правового поля. Україна не є винятком, однак у історичному минулому трактування елементів геополітичної реальності часто залежало від системи поглядів інших держав. Ситуація почала змінюватися наприкінці ХХ ст. як у науковій, так і у практичній площині: у своїх працях Ю. М. Пахомов, П. П. Толочко, М. А. Павловський, В. П. Семиноженко, М. Ф. Головатий, В. М. Геєць, С. Б. Кримський звертали увагу на українську геополітичну реальність, її структурні елементи.

Чи не найважливішим, при першому підході до складових геополітики, визначали взаємозв'язок на рівні економіки, а відтак невідворотність руйнівних зміни для Росії, України й інших держав. Вважалося, що після розпаду Радянського Союзу економічні системи країн перестануть функціонувати у робочому режимі й подолати кризу буде практично неможливо. Однак рівновагу вдалося знайти на ринках сировини, хоч вона стала свідченням сповільнення процесу розвитку суспільства.

© С. П. Касьянова, 2012

Виявилося, що виклик людству був у площині технологій. Саме у тих країнах, де інтелектуальні розробки дали свої результати на рівні суспільства, вдалося зберегти територіальну цілісність, рівень життя громадян, економічну систему.

Ширший контекст дослідження історичних процесів увів до наукового й соціального словника такі поняття, як "футурошок", "стадіальність історичного процесу", "полілінійність історичного розвитку". На думку вчених, основна проблема вже не стосується боротьби за побудову капіталізму чи повернення до соціалізму, навіть не прагнення переділити власність, створену працею багатьох поколінь. Бо у кінцевому підсумку основну частину засобів України зберегти не вдалося, — її було розграбовано й перекачано до західних банків. Завдання полягає у можливості входу країни до постіндустріальної цивілізації інформаційної спільноти, що залежить від ціннісних орієнтирів соціуму, його науково-технічного рівня. Державна політика мусить бути спрямована саме на розвиток освітніх, наукових, прогресивних технологій, а не на підтримку деіндустріалізації України.

Особливу увагу дослідники почали приділяти поняттю комплексу неповноцінності щодо Заходу. Спадщина тоталітарної системи одержала однозначно негативне трактування. Безумовно, вплив тоталітаризму на XX століття заслуговує відвертої оцінки. Однак, не завжди є доречним порівнювати прояви владних методів різних періодів у різних країнах — культурно-історичні особливості неможливо звести до одного знаменника. Система цінностей окремої людини, нації вартують більше за економічні показники певних періодів або обсяги природних ресурсів. Відомо ж бо, що Японія володіє надзвичайно малою частиною природних ресурсів, які мають експортне значення. Україні тоталітарна система залишила надзвичайно важку спадщину, чия руйнівна сила повністю ще не досліджена.

Вже на межі XX–XXI століть вчені прийшли до невтішного висновку про відсутність у нашій державі суспільних орієнтирів. Найпростіше пояснення цієї ситуації стосувалося тоталь-

ної комерціалізації сфер суспільного життя. Але ж поняття комерціалізації не виникло саме в останню чверть XX століття десь у закритому середовищі, щоб стати, після оприлюднення, ідеально придатним винятково для українців. Можливо, посилена увага до нищення національної української ідеї протягом століття призвела до тих наслідків, що стали очевидними вже після набуття незалежності країною. Культурно-цивілізаційна основа українського суспільства опинилася перед надзвичайно сильними випробуваннями. Чисельність громадян країни стала швидко знижуватися за рахунок заробітчан, які докладали зусиль для створення могутності чужих, а не своєї, держав. Поняття мультикультурності вважалося несуттєвим і часто трактувалося у вигляді компактного проживання представників національних меншин на території України.

Практично за кілька десятиліть Україна перетворилася на споживача товарів, послуг, у виробництві яких має найменшу, порівнюючи з іншими країнами, частку. Йдеться не лише про, наприклад, автомобілі, як результат роботи кількох галузей. Зруйнована в Україні інфраструктура була неспроможною потужно реалізувати таку програму. Система освіти поступово почала використовувати моделі й підходи, більш характерні для інших країн. Ринок праці набув структурних ознак, які можна було спостерігати у європейських країнах після Другої світової війни. Елементи політичної системи країни було скопійовано з моделей інших держав. Наприклад, назва поста першої особи держави в Україні й Німеччині. Ідея федеративності земель для німців відображена у назві "Федеральний канцлер", а відтак є сутнісним продовженням власної культурної традиції, бо Федеральний Президент виконує більше номінальну функцію. В Україні назва "Президент" є символом сприйняття унітарності території, тому під час виборів виникають спекуляції навколо того, яку територіальну одиницю представляє кандидат. Або ж: у період структурної трансформації рух праці на ринку будь-якої країни схожий на процес латання дірок. Воно і зрозуміло, виникає прогалина, яка швидко заповнюється за рахунок низько ква-

ліфікованих працівників або такого подрібнення сегмента виробництва, що дозволяє оплачувати виконання однієї операції. Однак, в Україні й надалі жива тенденція, коли фахівець працює не за спеціальністю, змінює місце роботи у пошуках виконання простих функцій без відповідальності за результат. Поняття вищої освіти у таких умовах втрачає безпосередню цінність, стає обов'язковим елементом без усвідомлення призначення, рівня умінь, або кваліфікації.

Спроби звести подібні приклади лише до запозичення винятково зовнішньої атрибутики з інших культурних середовищ призвели до витворення реалій українського життя, які демонструють відірваність від соціального контексту. Це означає, що напрям потоку всередину країни зупинити, а тим більше розвернути у протилежному напрямі, врівноважити, стає неможливо. Йдеться не лише про імпорт товарів, що нівелює творчий, науковий, виробничий потенціал українців, а й витворює соціальну категорію консьюмтаріату — осіб, налаштованих винятково на споживання. Тому й така армія споживачів приваблює чужого виробника.

Перелік товарів, які мало відрізняються один від одного, але потрапляють у різні сегменти рекламних компаній, штовхає українців до економічного раціоналізму, що межує з абсурдом щоденного існування. Формується мета вижити в умовах середовища споживання, а не творчості й відповідальності за своє життя. Тому фізична реальність сприймається як цінності поп-арту. Пласт національної культури перетворено на вкриті порохом начиння етнографічних музеїв. Певним чином культурну спустошеність, про яку вказував Р. Гвардіні, заповнено безкінечними рімейками й шоу-програмами, інколи поспіхом перекладеними українською мовою.

Наведені приклади свідчать про те, що традиційне сприйняття і трактування мультикультурності, коли воно уявляється коректним розміщенням одновидових елементів, не завжди адекватно відповідає реальності. До того ж такі одновидові елементи теоретично "мусять" ввічливо співіснувати. Коли традиційно говорять про мультикультурне національ-

не середовище, то називають мирне співжиття українців, росіян, білорусів, євреїв та представників інших націй на якійсь окремо взятій території України. Але у цьому випадку важливо також, якою мовою розмовляють представники поза межами родинного кола, які цінності транслюють у навколишній світ і приймають з нього, як позиціонують себе стосовно традицій сусіднього середовища.

Коли ж йдеться про українців у іншому, закордонному середовищі, то найчастіше вони представляють так звану культуру заробітчан. Дослідницькі лабораторії, наукові, технологічні установи Європи переважно заповнені вихідцями з Індії та Азії тільки тому, що там одержували освіту з визначеною метою.

Самі елементи мультикультурності можуть існувати у одній площині, а виявляти вплив у зовсім іншій: телевізійну рекламу сприймають представники різних поколінь і, відповідно, реалізовують у своїй соціальній підгрупі. Загальмованість, недостатній рівень розвитку окремих векторів культури суспільства пригнічується зовнішнім впливом. І тоді мультикультурність постає гіпертрофованою ознакою чужої культури.

Мультикультурність як природне явище передбачає безперервний двосторонній рух різних видів енергії у площинах культури. Йдеться, насамперед, про людину — її внутрішню систему цінностей, національну самосвідомість, самоусвідомлення як представника певного традиційного середовища, мовний паспорт особистості. І тільки тоді знайомство й використання елементів інших культур перетворюється на творчий процес, а не на зречення базових, сутнісних ознак своєї культури. Бо ж відомий вислів Маркса про те, що неможливо жити в суспільстві й бути вільним від суспільства. Однак чим вищий рівень розвитку суспільства, чим тісніші й глибші зв'язки між суспільними інститутами, тим впевненіше почувається індивід, тим одноріднішим стає культурний шар (за густиною, а не стереотипністю), на чиєму фоні вирізняються елементи інших культур. І тому хаотичний, руйнівний вплив мультикультурних елементів може стримуватися цивілізованою свободою особистості. Ієрархія соціальної системи по-

винна підтримуватися й існувати за рахунок своїх складових, а саме: представників своєї культури. Якщо ж людина не має зв'язку з рідним культурним середовищем, то вона стає тимчасовим прихистком для елементів інших культур. Наприклад, вивчення будь-якої іноземної мови відбувається через підсвідоме зіставлення мовної системи, різнорівневих одиниць рідної мови й чужої. Реалізація процесу реципрокної рівноваги мозку дозволяє надзвичайно швидко знаходити відповідники у іншій мові, але мислить суб'єкт рідною мовою. Англійська може стати рідною для українця, який з народження першою пізнав саме її, а українську вивчав уже шляхом підсвідомого зіставлення мовного ладу української зі своєю рідною — англійською. Неможливо витерти у якийсь спосіб психічний досвід особистості без шкоди для здоров'я людини.

Колись багатоетнічні країни почали називати мультикультурним середовищем уже з поширенням інформаційних технологій. І саме поняття нації дозволяє говорити про можливість урахування додаткових ознак, а не тільки: етнічного походження людини, території, культури, духовності, економіки. За приклад часто беруть історичний досвід США, вважаючи його позитивним. Навіть використовується поняття "синтетичної" концепції нації як перспективного підходу до визначення даного поняття. Йдеться про додаткове врахування, наприклад, суспільних інститутів прав людини, громадянського суспільства, історичних та політичних факторів, громадянства.

У інформаційну еру стало простіше дізнаватися про особливості існування інших культур. Але звузився простір самовираження особистості, базові цінності національної культури, засвоєні людиною, інколи не в змозі протидіяти елементам іншої культури. Тому в так званих мультикультурних середовищах гостріше виявляються міжособистісні конфлікти. Визначення приводу конфлікту обов'язково торкається культурної приналежності осіб, а протистояння ґрунтується на неприйнятті елементів іншої культури. Агресивна поведінка терористів також завжди є прикладом спроби руйнування елементом однієї культури середовища іншої. Тому говорити про винятково

позитивний настрій мультикультурного середовища є необачним. Політкоректність як важлива ознака сучасних комунікацій поступово розширює сутнісне значення. Але за відсутності належного виховання й освіти особистості вона переважно матиме місце у діяльності дипломатів й політиків.

Якщо економічні наслідки попереднього періоду — існування Радянського Союзу — мали приблизно однаковий вплив на Україну, її сусідів, країни Європи, то духовне життя має суттєві особливості на рівні кожної громади. Поширення атеїзму та персоналістичний характер релігійної свідомості суттєво впливають на творення й підтримку культурного середовища. Ці процеси завжди виступають наслідками, бо ними надзвичайно важко управляти навіть з боку держави. Свідченням цього є дуже велика кількість релігійних представництв, громад в Україні. Представники різних духовних спільнот здебільшого не виявляють толерантного інтересу до життя іновірців. Їх культурне мікросередовище спрямоване на підтримку своєї внутрішньої основи.

Отже, елементи мультикультурності є частиною української геополітичної реальності. У процесі їх визначення важливо враховувати різні критерії. Це дозволить не лише створювати теоретичні моделі, розвивати положення культурного співіснування, протиріч, взаємопроникнення, а й впливати на політику, економіку, право.

Література

1. *Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В.* Пути и перепутья современной цивилизации. — К.: Благотворительный Фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук “Международный деловой центр”, 1998.
2. *Тоффлер А.* Столкновение с будущим. — М., 1972.
3. *Гвардини Р.* Конец нового времени // Вопросы философии. — 1990, № 4. — С. 72–84.
4. *Кресіна І.* Сучасні обриси української національної ідеї // Нова політика. — 1998. — № 5. — С. 48–53.

У пропонованому збірнику статей розглядаються сучасні проблеми політичної суб'єктності української нації, геополітичні реалії новітньої української держави. Висвітлюється роль різних складників та компонентів, що зміцнюють геополітичні позиції України в постбіполярному світі.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, хто цікавиться геополітичними можливостями України як сучасної світової потуги.

Наукове видання

УКРАЇНА ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ: ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА, ПРАВО

Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р.

Відповідальний редактор *В. В. Краузе*
Коректор *А. А. Валицька*
Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 31.07.2012. Формат 60 $84^1/_{16}$. Папір офсетний.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 7,60. Обл.-вид. арк. 5,52. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»